

סדור רש"י

[א] (א) תניא היה ר' מאיר אומר חייב אדם מישראל לכרך מאה ברכות בכל יום, (ב) ובגמרא דארץ ישראל גרסינן הכי, תני אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום, (ג) שנאמר מה ה' אלהיך שואל מעמך (דברים י' י"ב) (ד) אל תקרי מה אלא מאה, (ה) ולכך תיקן דוד מלך ישראל כשהודיע[ו]הו יושבי ירושלים שמחים מישראל מאה בני אדם בכל יום, (ו) ותיקן מאה ברכות, דכתיב נאום דוד בן ישי ונאום הגבר הוקם על (ש"ב כ"ג א'), (ז) על בגימטריא מאה הוי

[א] (b) תניא היה ר' מאיר אומר. מנחות מ"ג ע"ב, ונובע מסדור רב עשרם גאון (ווארשא תרכ"ה) דף א' ע"א, וכן הוא במחזור ויפרי בהתחלתו, ובפרדס הגדול סי' ה' בתוספת דברים, ובשבלי הלקט סי' א', ובארחות חיים מרבינו אחרן הכהן מלוניל דין מאה ברכות סי' א', ובחסדיו צד 6. והנה בכ"ז כי מסדור רש"י חסר ההתחלה ומתחיל חמור, דאמרינן התם לפנינו בורא פרי האדמה. והוא להלן בס"י קכ"ו באמצע וחסרים הרבה דפים אשר נאבדו באורך חוסן. (3) ובגמרא דארץ ישראל גרסינן הכי. הוא בירושלמי סוף ברכות, וכ"ה בתוספתא סוף ברכות, והירושלמי הובא ג"כ בסדור רע"ג שם. (ג) שנאמר מה ה' אלהיך שואל מעמך (דברים י' י"ב) מהכתוב הוא בבבלי ולא בירושלמי. (ד) אל תקרי מה אלא מאה. כ"ה בסדור רע"ג, והובא גם במחז' ובשבלי הלקט ובמנהיג וכן הובא בערוך ערך מאה. וליתא לפנינו בגמרא מנחות שם והוא הוספה כר"ע גאון, וגם לפני רש"י לא היה כן בגמרא, כי הביא במנחות שם מה ה' אלהיך וגו' "קרי ביה מאה". גם חכמי התוס' שם ד"ה שואל הביאו ובקונטרס סי' אל תקרי מה אלא מאה. וראיתי כי גם בתנחומא הגדפס מכבר סוף קרח איתא ג"כ "קרי ביה מאה אלו מאה ברכות" וכל המאמר נוסף בתנחומא (עיי' מבוא התנחומא דף ס"ז ע"ב) ועיין מה שכתבתי בהשחר שנת י"א צד 270. (פ) ולכך תיקן דוד מלך ישראל כשהודיעוהו יושבי ירושלים שמחים מישראל מאה בני אדם בכל יום כ"ה בסדור רע"ג, וזה הובא גם במדרש במ"ד קרח מ"ה אות כ"א ותנחומא הגדפס מכבר פ' קרח. ובמנהיג הביא זה וכתב ודרשו חכמים. (ו) ותיקן מאה ברכות. במדרש שם סיים ותעצד המנחה. ובפרדס סי' ה' ובמחז' הלשון קצת בהרחבת דברים. וז"ל שם שככל יום ויום היו מתים מישראל מאה איש ולא היו יודעים מפני מה עד שבא דוד וחקר בדבר והבין ברוח הקודש ותיקן מאה ברכות וכלשון הפרדס הובא בשבחי, ומה שהביא הרב בעל שבחי'ל מצאתי מפורשים אותיות פסוק ועתה ישראל הן מאה. כן הביאו ג"כ התוס' במנחות שם בשם ר"ת וז"ל שואל מעמך סי' ר"ת דהוי מלא ויש מאה אותיות בפסוק וזה הובא גם במחז' בהתחלתו בשם ר"ת, וכן המנהיג הביא וכתב רבי יעקב מ"כ [הוא ר"ת] כי מצא במסורה פסוק זה כוליה בר מאה אתין ושואל' מלא עכ"ל, ומה שחביוא שואל מלא. עיין מנחת שי דברים י' י"ב שהביא אבן ירחי [כוונתו לס' חמנהיג] ורמב"ן ואחרים מצאו כן מלא. (ז) על בגימטריא מאה הוי. זה לא הובא בסדור רע"ג והובא גם במחז' ובפרדס וכן הובא גם בתנחומא הגדפס מכבר פ' קרח ובמדרש במ"ד שם. הוקם על כנגד מאה ברכות, ועיין במדור א"ח סי' מ"ז שהביא והשיב רב נפרנאי ריש מתיבתא בסתא מחסיוא דוד חמלך ע"ה תקן מאה ברכות דכתיב הוקם על בגימטריא מאה הוי כי בכל יום היו מתים מאה נפשות מישראל ולא היו יודעין על מה היו מתים עד שחקר והבין ברוח הקודש ותקן לחם לישראל מאה ברכות. ומה שהביא בעל שבלי הלקט ויש ספ' ישיין מ"ה

סדור רשי

שככל יום ויום היו מתים מישראל מאה איש, ולא היו יודעים סמני מה, עד שבא דוד המלך ותיקן מאה ברכות. (ח) וגראה [הדבר] שנשתכחו וכאו תנאים ואמוראים ויסודם, (ט) ולברך על כל אחת ואחת בשעתה אי אפשר, סמני שהידים [עשויות] למשמש בהם, אלא כשניעור אדם ממשנתו ירחץ פניו ידיו ורגליו כהונן, לקיים מה שנאמר הכן לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד' י"ב), ומתחיל ומסדר, (י) וכל אחד ואחד חייב בהן, (יא) ומנהג כל ישראל שבספרד הוא אספמאי כך הוא להוציא מי שאינו בקי מתחיל החזן ומברך על נטילת ידים וכל סדר הברכות, (יב) והכי סליק חשבון מאה ברכות הני הכתובים לעיל תמני סרי, ודברוך שאמר והיה העולם ודישתבח הרי עשרין קודם קרית שמע שתיים לפניו ואחת לאחריה, יוצר המאורות, והנבחר בעמו ישראל באהבה, ואחת לאחריה גאל ישראל, כרתנן בשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה הרי תלת זמנין דתשסרי (יג) דצלותא דמנחתא הרי תמני, (יד) ויום דיטמא תמני, הא כיצד חדא דנטילת ידים, והמוציא לחם מן הארץ, וארבע דברכת המזון הון על הארץ, ובונה ירושלים, והטוב והמטיב, ותרתי דמשתיא אדחמרא בורא פרי הגפן, ועל פרי הגפן ואי דמיא שהכל ובורא נפשות, כגון אתרא דנהגי למיכל והדר משתיא הרי תרתי וארבע דקרית שמע תרתי דקמא המעריכ ערבים ואוהב עמו

בחילוף אותיות א"ת ב"ש ו"ץ עולה בנימטריא מאה וכן הביאו התוס' במנחות שם דמ"ח עולה בא"ת ב"ש מאה וכן חובא זה במחזור ויפרי בהתחלתו, וכן המנהגי הביאו ואני מצאתי מ"ה בחילוף אותיות בא"ת ב"ש מאה, ועיין גם בבעל הפורים דברים י', ובעל אור זרוע כאלפא ביתא אות כ' הביא ור"ת וצ"ל כתב בחיקון ס"ת שלו שואל מלא וסאה אותיות בהתא קרא, ויש ספרים דמ"ה עולה מאה בא"ת ב"ש וראיתי גם במחזור ויפרי בהתחלתו הביא וי"א מ"ה בנימטריא מאה בא"ת ב"ש ח"ץ ים, שים צ' במקום ה', ו' במקום ס' הרי ו"ץ ונסמא מה בנימטריא מאה, וסזח תראה כי בסמ"ו נוספו דברים אשר אינם בסדור רשי"י גם הוכחו דברים סרית אשר חי בזמן רבינו שמחה תלמיד רשי"י. (ט) וגראה [הדבר] שנשתכחו וכאו תנאים ואמוראים ויסודם, כ"ה גם בסמ"ה, ובסדור רע"ג חובא וגראה הדבר שנשתכחו ועמדו תנאים ואמוראים ויסודם, ובפרסם ס' ה' וגראה הדבר שנשתכחו אותן ברכות אלא שבאו חתנאים והאמוראים ויסדו לנו מאה ברכות שאנו אוסרים בכל יום, ובעל שבתאי' הביא וגראה שנשתכחו מעני וסרוב עבודת הגלות עד שבאו חתנאים והאמוראים ויסדו לנו אלו תחתיתן. (ט) ולברך על כל אחת ואחת בשעתה אי אפשר סמני שהידים עשויות למשמש בהם, כ"ה גם בסמ"ו. ובסדור רע"ג אותה כך וסדר אלו מאה ברכות כך השיב רב נפחנאי בר חיילאי ריש מתיבתא דמאח מסמאי לבני קהל אליסמנה [Lucerna] עיי סר רב יוסף מאור עינינו לברך כל אחת ואחת בשעתה אי אפשר סמני מנופת ידים העסקניות העשויות למשמש כו' ודברי הרע"ג חובא בשוורי ברכה להגאון חיד"א ר"ל אר"ח ס' ד' אות כ', ובפרסם ס' ה' נוספו דברים וסזח דמ"י כי תפרסם הוא נסדר אחר סדור רשי"י ותמסדר תוספי תוספות ע"ש. (י) וכל אחד ואחד חייב בהן, בסדור רע"ג ובסמ"ה הני' וכל יחיד ויחיד. (יב) ומנהג כל ישראל שבספרד היא אספמאי. הוא לשון הרע"ג בסדרו, וכן חובא גם כן בסמ"ה, ובסדור רע"ג שם ומנהג כל ישראל בספרד היא אספמאי כך היא להוציא למי שאין יודע שליח צבור חסר הסיוס וצ"ל שליח צבור [מתחיל] ומברך על נטילת ידים וכל סדר הברכות] כמו שהוא לפנינו גם בסמ"ה והובא גם בהסנהגי אות א'. ומה שכתב שבספרד היא אספמאי ר"ל היא Spanien, וגלות ירושלים אשר בספרד (עכ"ד פסוק כ') תרגם גלות ירושלים די באספמאי. (יג) והכי סליק חשבון מאה ברכות כו'. כ"ה גם בסמ"ה, ועיין בב"י אר"ח ס' מ"ו ובפרסם ס' ה' וכתעיסור בסופו ובמנהגי ובס' יואים ובשבתאי' ומחלקים במנין המאה ברכות. (יג) דצלותא דמנחתא, בסחריו דצלותא דצפרא דמנחתא ודערבא ועיין עוד שם בסמ"ה וחסר פה. (יד) ויום דיטמא, צ"ל דסעודתא דיטמא.

ישראל, כרתנו בערב סבך שמים לפניו ושתים לאחריו, ותמניא דסעודתא דרמשא הרי עשרין, ותמניא ועשרין הרי מאה, כר מהמלך ככבודו תמיד דאוספו רבנן בתראי בתר עסיקי בשבחא דרחמי, [ובר] ברכת המפיל חבלי שינה דקריית שמע דעל מיטתו (דכמה) [ובר מכמה] זימני דמצטרך למבכיר לגדולים וקטנים, ובר ממאכל פירות או נמי ירקא, ובר (וכי ליטא מר) סמירת כמה זימני וכי תימא בשלמא בימי חול דאיכא תלתא זימני תשסרי ומתמלאין כולהו, (טו) בשבטא (דאיכא) [רליכא] צלותא היכי מתמלאין כולהו אי אפשר לאשלימנהו, משלם להו (טז) כדקאמר רב חייא בריה דרב אבהו ביומא דשבטא וביומא טבא מרח וממלי להו (יז) באיספרסקי ומגדי מיני בשמים ומיני פירות, כגון עצי בשמים [ובורא עשבי בשמים ובורא מיני בשמים] וכל פירא ופירא כדחוי, ולכך תיקנו בשבת לומר אין כאלהינו, לפי שאין מתפללין שמונה עשרה, כי [אם] שבע, (יח) ד' פעמים אין, מ' ד' פעמים, נודה ד' פעמים, אין מ' נודה, הרי י"ב פעמים אמר, (יט) ולבסוף ברוך אתה ונראה עתה כאומר י"ב פעמים ברוך אתה אמר, והם שתיים עשרה ברכות, והשבע של חובת היום הרי י"ט:

[ב] (א) ומאן דמברך שלא עשאני בור, לא עכיד כהלכתא, דאע"ג (ב) גרסינן בפרק התכלת (ג) היה ר' יהודה אומר חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום שלא עשאני גוי, ושלא עשאני אישה, [שלא עשאני בור], (ד) ובגמרא דארץ ישראל גרסינן הכי, תני שלשה דברים צריך אדם לומר בכל יום ברוך אתה שלא עשאני גוי, (ה) שאין הגוים כלום לפני הקב"ה, שנאמר כל הגוים כאין נגדו (ישעי' מ' י"ז), ברוך אתה שלא עשאני בור, שאין בור ירא חטא, ברוך אתה שלא עשאני אישה, שאינה

(טו) בשבטא דאיכא צלותא. תקנתי דליכא צלותא כמו שהוא לנכון במח"ה, והכוונה בשבת מתפללין רק שבע ברכות, ובפרסם שם תינה בחול דאיכא תלתא זמני תשע עשרה מלא בשבתא סה אמלויין להו. (טז) כדקאמר רב חייא בריה דרב אבהו. מנחות מ"ג ע"ב. (יז) באיספרסקי טובא בעירך ערך אספרסקי ופי' בליי בשמים, ולפינו בגמרא במעות באיספרסקי. (יח) ד' פעמים אין. בעל שבלי הלקט הביא וזיל ובשם רבינו שלמה צ"ל מצאתי לפיכך תקנו לומר אין כאלהינו בשבת לפי שאין מתפללין י"ח ברכות כ"א שבע וד' פעמים אנו אוסרים אין, אין כאלהינו, אין כדונונו, אין כמלכנו, אין כמשיענו, וד' פעמים מי, וד' פעמים נודה איין ס"י נודה הרי אמר. (יט) ולבסוף ברוך אתה. צ"ל ולבסוף אוסר ד' פעמים ברוך וד' פעמים אתה אמר כ"ה בפרס, ושבח"ל הביא וד' פעמים ברוך וד' פעמים אתה ונראה עתה כאומר י"ב פעמים אמן וגם בסח"ו הובא ולבסוף ברוך אתה ונראה עתה כאומר י"ב פעמים ברוך אתה אמן.

[ב] (ב) ומאן דמברך כ"ה במח"ו. והמנהיג ס"י א' הביא זה בשם רב עמרם ולפינו בסדור רע"ג חסר זה וה"ל לנכון לפני בעל המנהיג ובסוף סיים עד כאן יסוד העיסוי. (ג) גרסינן בפרק התכלת. מנחות מ"ג ע"ב. (ג) היה ר' יהודה אוסר. בגמרא ר"ט אוסר והגיה הר"י צ"ל ר' יהודה אומר וכן איתא בתוספתא דברכות פ"ז וכו"ה ברוך ורא"ש סוף פ"ט דברכות. ויש להוסיף על דבריו וכו"ה בירושלמי ברכות פ"ג ה"א. (ד) ובגמרא דא"י. הו' בירושלמי ברכות פ"ט ה"ב (דף י"ג ע"ב) ולפינו הגי' בירושלמי תני רבי יהודה אוסר שלשה דברים כו'. וכן בתוספתא ברכות פ"ז הובא כן בשם ר' יהודה ובשערי תשובה ס"י שכ"ז הובא בירושלמי בשם רב האי גאון ז"ל וגורם חייב אדם לברך וראיתי בסח"ו צד 6 נספחה שורה שלימה והרה"ג רש"ה ז"ל לא תיקן וכו"ל ר' יהודה אומר חייב אדם לברך ג' ברכות בכל יום [שלא עשאני גוי ושלא עשאני אישה שלא עשאני בור ובגמרא דא"י גרסינן הכי תני שלשה דברים צריך אדם לומר בכל יום] ברוך שלא עשאני גוי והשמים כהעתיק או כסדפיס מן יוסף אל יוס. (ה) שאין הגוים כלום לפני הקב"ה. בפרס ס"י ה' שאין הגוים אוסר והציג כסדפיס

סדר רשי

מצווה על המצות, אפילו הכי לא חיז לברכה, (ו) חרא דשאליו קמי רב נפרונאי גאון זצ"ל (ז) ולא שדרה, (ח) ותו נמטרא האי הא איסתלקא לה, דרב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דקא מברך ברוך אתה שלא עשאני כור, אמר ליה כולי האי נמי [א"ל] אלא מאי איברך שלא עשאני עבד היינו אשה, (ט) זיל טסי, ש"ס דאין מברכין שלא עשאני כור:

[ג] (א) דמנח תפילין אומר אקבוצ להניח תפילין, ועל תפילין של ראש אומר על מצות תפילין, וכי מכסי בטלית אומר להתעטף בציצית, ואומר כל הברכות כולן כתיקון חכמים עד ותלמוד תורה כנגד כולן:

[ד] וקורא בסדר קרננות שחרית צו את בני ישראל וגו' (במדבר כ"ח) כנגד תמיד של שחר על שם ונשלמה פרים שפתינו (הושע י"ד ג), (א) ולערב אומר פטום הקטורת (שחרית) על שהיו מקטירין פרים שחרית ופרים בין הערבים, (ב) וסמך לדבר מצאתי בסדר רב עמרם (המדקק) [המדקק] לומר אין כאלהינו בכל יום, (ואין) [וכן] כתוב שם, וכן בערב לאחר שיגמרו תפלת ערבית נוהגין לומר פטום הקטורת בבקר ובערב, והשיר בבקר בלבד. (ג) ושונה באיזהו מקומן ודורש בר' ישמעאל, (ד) דאמר רב ספרא משום ר' יהושע בן חנניה מאי דכתיב ושנתם (דברים ו' ז') [אל

כוכב לחורות שאינו טוב ולא חש לעיין בירושלמי שהביא שצ"ל שאין הגויס כלום. (ו) חרא דשאליו קמי רב נפרונאי גאון זצ"ל. גם זה היה בסדר רע"ג וחסר לפנינו. והובא במח"ו צד 6 ובפרסם סי' ה'. (ז) ולא שדרה. וכ"ה במח"ו ופי' ולא שלח. ובפרסם בטעות ולא שדרה. (ח) ותו נמטרא האי הא איסתלקא לה. הוא במנחות מ"ג סע"כ. (ט) זיל טסי. עיין בתוס' שם. [ג] (א) דמנח תפילין אומר. תובא במח"ו שם, והמנהג סי' א' הביא גם זה בשם רב עמרם ז"ל וזה הוא בסדר רע"ג דף ב' ע"א ובפרסם סי' ה' (דף סי' ע"ד) חסר מאמר גדול, ונמצא רק בתפילין מברך בציצית מברך, ואח"כ תובא בברכת דברך שאמר חכי חתמין מלך מהלל בתשבחות כו' וכל מה שכתבתי חסר, ונמצא לנכון גם במח"ו. וראיתי במנהג סי' ה' הביא עוד דברים וכן בכל פעם ופעם שמתעטף בו ביום אבל לא כליל כו', וסיים עד כאן יסוד העמדתו. וכל זה הוא בסדר רע"ג דף ב' ע"א.

[ד] (ב) ולערב אומר פטום הקטורת. כ"ה גם במח"ו (צד 6) וגם שם איתא מלה "שחרית" והסגור המו"ל תמלה במסגרת, כי באמת מיותרת היא, והמלות "על שהיו מקטירין פרים שחרית ופרים בין הערבים" איתא במח"ו. (ג) וסמך לדבר מצאתי בסדר רב עמרם המדקק לומר אין כאלהינו בכל יום. וכן כתוב שם וכן בערב כו'. ובמחזור ויטרי (צד 6) תובא זה ולערב אומר פטום הקטורת וסייג לדבריו מצאתי בסדר רב עמרם המדקק לומר אין כאלהינו בכל יום, וכן כתב בשם, וכן בערב לאחר שיגמרו תפלת ערבית נוהגין לומר פטום הקטורת כו'. ודבריו סדר רב עמרם שהביא הם בסדרו (צד 14) ובערב לאחר שיגמרו תפלת ערבית נוהגין לומר פטום הקטורת אבל לא השיר [הוא השיר שהיו הלויים אומרים בזמן שביט המקדש קיים תובא בסדר רע"ג דף י"ד אחר פטום הקטורת וכן בסדרים בשבת אחר אין כאלהינו], מאי טעמא שזכר למקדש אומר אלה ולמה אומר פטום הקטורת בבקר ובערב וחשיר בבקר לכה לפי שזה היתה מצותו נעשית בבקר ובערב, וזה לא היתה מצותו נעשית אלא בבקר עכ"ל. וראיתי בסור או"ח סוף סי' קל"ג שהביא ובערב לאחר שיגמרו תפלת ערבית נוהגין לומר פטום הקטורת כו', ודבריו נובעים מסדר רע"ג. (ג) ושונה באיזהו מקומן ודורש בר' ישמעאל. כל המאמר נובע מסדר רע"ג (דף ב'), ותובא בהגהות סיימנויות בסדר תפלת כל השנה אות א', ועיין בהרא"ש קדושין פ"א אות מ"ג שכתב ועל בן סדר רב עמרם לומר בכל יום קודם פסוקי דזכרא מקרא טענה וגמרא. ויבש בקרבן ונענא ע' וידבר איזהו מקומן ברייתא דר"י עכ"ל וכן תובא דברי רע"ג בתוס' קידושין ל' ע"א ד"ה לא. (ד) דאמר רב ספרא. קידושין ל' ע"א.

תקרי ושנתם] אלא ושלשתם, לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד, ומקשינן ומי ידע איניש שנהו כמה הוי, (ה) ומשינינן לא צריכה ליומי, (ו) ותקתני מדרש תקנו חילופי תלמוד, (ז) דקא גרס בפרק מאימתי קורין את שמע, אמר ר' יהודה אמר שמואל השכים לשנות קודם שקורא את שמע צריך לברך, לאחר שקרא ק"ש אין צריך לברך, שכבר נסמך באהבה רבה, (ח) שיש בה מעין ברכת התורה, ותן בלבנו ללמוד וללמד ותלמדם חוקי חיים, (ט) אמר רב (כהנא) [הונא] למקרא צריך לברך, ולמשנה אין צריך לברך, (י) ר' אלעזר אומר אף למשנה צריך לברך ולתלמוד אין צריך לברך, (יא) ר' יוחנן אומר אף לתלמוד צריך לברך, וקא מסהיד (יב) ר' חייא בר אשי זימנין סגיין הוה קאימנא קמיה דרב לתניי (יג) כסיפרא דבי רב, דהוא תורת כהנים, ומקדים ומשי ידיה ומכרך ומתני לן.

[ה] (א) ואומר רבון [כל] העולמים עד ברוך שאמר, וחותם מלך מהולל בתשכחות (ב) [ומאן דקא חתים מהולל ברוב התשכחות] שבשעת בידיה, (ג) דקאמרינן בפרק מאימתי [מאימתי] מברכין על הגשמים, משיצא חתן לקראת כלה, ומאי מברך, אמר רב יהודא [אמר רב] מדרים אנחנו לך [ה' אלהינו] על כל סיפה וסיפה שהורדת לנו, ור' יוחנן מסיים הכי אילו סינו מלא שירה כים ולשונו כהמון גלוי עד הן הם יודו ויברכו לשמך מלכנו ברוך אתה יי' אל רוב ההודאות, ומקשינן, רוב ההודאות ולא כל ההודאות, וקא מתריץ רבא [אימא] אל ההודאות, וכי היכי דמשמע רוב ההודאות ולא כל ההודאות, הכי נמי משמע רוב התושבחות ולא כל התושבחות, הילכך כל דמסיים רוב התושבחות, שפיר דמי לאישתוקי:

(ס) ומשינינן לא צריכה ליומי, עיין רשיי שם ובתוס' ד"ה לא ובשבלי חלקם סי' ה' בשם רבינו חננאל ור"ת. (ו) ותקתני מדרש תקנו חילופי תלמוד, צ"ל ודקא תקינו מדרש חילופי תלמוד, וכ"ה לנכון בסדר רע"ג. (ז) דקא גרס בפרק מאימתי, ברכות י"א ע"ב. (ס) שיש בה מעין ברכת התורה כר וכן הוא לשון רשיי בגמרא שם, וכ"ה בסחי' (ס) אמר רב כהנא, תקתני רב חונא כמו שהוא בגמרא, וחובא לנכון בסחי', ובסדור רע"ג חובא, ורב חסנונא אמר, (י) ר' אלעזר אומר אף למשנה, כ"ה בסרע"ג ובסחי' אבל לפנינו בגמרא ור' אלעזר אמר למקרא ולסדרש צריך לברך, למשנה אין צריך לברך, (י) ר' יוחנן אמר אף לתלמוד צריך לברך, כ"ה בסדור רע"ג, ובסחי' נשטם מאמר מר' יוחנן, אבל בגמרא גי' אחרת ור' יוחנן אמר אף למשנה צריך לברך אבל לתלמוד אין צריך לברך, ורבא אמר אף לתלמוד צריך לברך, (יג) ר' חייא בר אשי, כ"ה בגמרא שם אבל בסדור רע"ג חגי' ר' חייא בר אשיאן, (יג) כסיפרא דבי רב, דהוא תורת כהנים, וכן רשיי ברכות י"ח רע"ב כתב סיפרא דבי רב תורת כהנים, וכ"ה בסחי' צד 5 ונובע מן סדור רע"ג.

[ה] (א) ואומר רבון כל העולמים, תפלת רבון כל העולמים חובא בסדור רע"ג דף ב' ע"א ועיין שבחיל סי' ו' בשם סדר אליהו רבא, ועיין תשובת הרשב"ש סי' מ"ט וחבאי שם נוסחת רב עמרם. (ג) ומאן דקא חתים מהולל ברוב התשכחות שבשעת בידיה, הוא לשון רע"ג צד 2 וסיים ושפיר דמי לשתוקיה, ומכאן מתחיל ג"כ בפרדס סי' ה' (דף ט' ע"ד) כי חסר מאמר שלם עיין לעיל סי' ג' הערה א' ומכאן מתחיל בברכה דברוך שזמיר חכי חסמינן מלך מהולל בתשכחות ומאן דקא חתים מהולל ברוב התשכחות שבשעת הוא בידית ומשתקין אותו, וסיים ג"כ משום דמשמע רוב התשכחות ולא כל התשכחות, ועיין בהנחות מיימוניות סדר תפלות בהתחלתו. (ג) דקאמרינן בפרק מאימתי מאימתי מברכין על הגשמים, כצ"ל וחוא בתענית פרק מאימתי דף ו' ע"ב.

סדר רשי

[ו] ואומר פסוקי דזמרא הודו לה קראו בשמו. (א) דרש ר' שמלאי לעולם יסדיר אדם שבתו של הקב"ה ואחר כך יתפלל. (ב) לפיכך תקנו חכמים פסוקי דזמרא הודו לה. וכל המזמורים שלפניו ושל אחריה. לפי שהן [שבתו] של הקב"ה. ואחר כך עומדים להתפלל. (ב*) ומביע ליה לאיניש לכוונה דעתיה בתהלה לדוד. (ג) דאמר ר' אלעזר בר אבינא האומר תהלה לדוד ג' פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא. ואמרין מאי טעמיה [אילימא] משום דאתיין באל"ף ב"ת. נימא אישירי תמימי דרך (תהלים קי"ט א). דאתיא בתמיניא אפי, אלא משום דכתיב ביה פותח את ידך (שם קמ"ה ט"ז). ונימא הלל הגדול, דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר (שם קל"ז כ"ה) ומסקינן אלא משום דאית ביה תרתי, דאתיא באל"ף ב"ת, וכתיב ביה נמי פותח את ידך. וכולהו פרשתא עד כל הנשמה תהלל יה הללויה. הכי איתנהו סוף פירקא הללויה וריש פירקא הללויה. (ד) והללויה דבתר תהלת ה' ידבר פי ריש פירקא אמטו להכי מוסיפין ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה, ולכך אומרים שני פעמים כל הנשמה תהלל יה הללויה. (ה) דאמרין במסכת שבת אמר ר' יוסי יהי חלקי עם גומרי הלל בכל יום כשמסיימין ספר תהלים, שנאמר בו הללויה, ואם [אינו] כופלו שני פעמים אינו נראה כמסיים, נראה כאילו יש אחריו פסוקים הרבה, אבל עתה כשמחזר לאומרו פעם אחרת וידוע שהוא אחרון. (ו) ונראה כמסיים, ומטעם זה אנו אומרים בשבת שני פעמים פסוק אחרון שבפרשה. (ז) ולכך נוהגים לכפול י"י ימלך לעולם ועד בפסוקי דזמרא, לפי שבפרשת הנס ויהי באשמות הבקר וגו' [(ח) עד ימלך ה' לעולם ועד וגו'] יש שמנה עשר אזכרות, ובכל שם ושם יש ארבעה אותיות שהם שבעים ושתיים אותיות כנגד שם בן שבעים ושתיים אותיות ובפסוקי דזמרה אנו מתחילין ויושע ונחסרו ארבע שמות שהם בפסוקים שלמעלה מן ויהי באשמות הבקר וגו' [ט] לפיכך כופלין [פעם אחרת] י"י ימלך, ואומרים אחריו פסוקים אחרים,

[ו] (ב) דרש ר' שמלאי. ברכות ליב ע"א. (ג) לפיכך תקנו חכמים פסוקי דזמרה כו'. הוא דבריו רש"י ובפרסם סי' ח' (דף ט' ע"ד) הוא ברחבה ובהוספת דברים ע"ש. (ב*) ומביע ליה לאיניש לכוונה דעתיה בתהלה לדוד. תוא לשון רע"ג בסדורו דף ג' רע"א. (ג) דאמר ר' אלעזר בר אבינא. ברכות ד' ע"ב ולפנינו בגמרא א"ר אלעזר א"ר אבינא ותניה חרייב שציל א"ר אלעזר בר אבינא כמו שחזא בע"י וברב אלפס, וראיתי כי גם בסדור רע"ג הובא בר אבינא, וכן במח"ו. (ד) והללויה דבתר תהלת ה' ידבר פי ריש פירקא. עיין בפרסם ותלשון משונה שם. ובעל שבלי הלקט סי' ד' (דף ד' ע"א) הביא וז"ל ומצאתי בשם רבינו שלמה וצ"ל לפי שסתתלה לדוד עד סוף הספר הללויה ריש פירקא וסוף פירקא חוץ סתתלה לדוד לפיכך תקנו לומר הפסוק הזה שיהא גם בזה הללויה כסוף פירקא ולא יסעו בו. (ה) דאמרין במס' שבת. דף קי"ח ע"ב, ומס' סופרים פ"ג, והובא גם במח"ו צד 6. (ו) ונראה כמסיים, בפרסם נוסף, כן סנהג בני אדם כשגומרין ומפסיקין מלקרות שונים וכופלין פירקא אחרון זה סימן למפסיק קריאתו. (ז) ולכך נוהגים לכפול ה' ימלך לעולם ועד. עיין ב"י בסור מ"ח סי' נ"א בשם ארזות חיים. (ח) עד ימלך ה' לעולם ועד כו'. הוספתי בפנים ונמצא לנכון בבחי' ובפרסם דף ט' סוף ע"ד. ט' לפיכך כופלין [פעם אחרת] ה' ימלך כו'. כ"ה גם במח"ו אבל בפרסם (דף ט' ע"ד) הוא בסגנון אחר. ולפיכך כופלין פעם שניה ה' ימלך לעולם ועד, ועוד אומרים אחריו פסוקים שהם מלכות אלהינו, והם כי לה' המלוכה והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא והיה ה' אחד ושמו אחד יש בהם ד' שמות. שלשה להחלים לסנין ע"ב, והשם תרביעי לא תקשי שכך תוא אומר ביום ההוא והיה ה' אחד ושמו אחד. כלומר לעתיד לבוא דהיינו ביום תהא כשם שה' יהיה אחד מעולם ועד עולם. כך כל שמותיו יהיו אחד כי כלם

שבהם ג' שמות, כדי להשלים שמות החסידים וב[ש]אומרין ב' פעמים ה' ימלך הרי כאן חמש, וניחא ולא תיקשי, שכן הוא אומר לעתיד לבא כל [הנשמה] [השמות] יהיו אחד, (י) דאמרין במסכת ברכות ולפיכך אומר פסוקים כדי להשלים החסידים, חמישי לא לשם חשבון בא אלא למלך על כל הארץ כיום ההוא יהיה ז' אחד ושמו אחד:

[ז] (א) ועומד שליח צבור לפני התיבה וחותם בשירי זמרה, ואותה ברכה לאחר ישתבח לא קבעוה אלא לאחר פסוקי דזמרה שצריך ברכה לפניהם ולאחריהם [לפניהם] ברוך שאמר ולאחריהם ישתבח וקריש מפסיק בין ישתבח לזמרה, להודיע שעל פסוקי דזמרה קבעוה (כנין) [כמין] ברכת הלל שלאחריו:

[ח] (א) ולאחר מביעי ליה לאיניש לאתחיל [בפרשת] [בפרשת] שמע ביצר אור ואסור לאישתעווי בין ישתבח [לפרשה] [לפרשת] שמע ומחייבין לאיזהורי [לפני] [למפרס] פרשת שמע בעונתה, (ב) כדתנן מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן, (ג) תנא בין תכלת שבה ללבן שבה, (ד) פירוש גיזת צמר שצבעו תכלת יש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה. תניא היה ר' מאיר אומר משיכיר בין זאב לכלב, ר' עקיבא [אומר] בין חמור לערוד, אחרים אומרים (ה) כדי שיעמוד אדם ברחוק ארבע אמות [מחבירו] ויכירנו, (ו) ואמרין אמר רב הונא הלכה כאחרים, ואבוי קרא בתפילין כאחרים, בקרית שמע כוותיקין, (ז) דאמר ר' יוחנן וותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, תניא נמי הכי ר' יהודה בן תימא אומר מצותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לחסלה ונמצא מתפלל ביום, וכך מצוה מן הטובחר:

[ט] (א) ומאן דקרי קרית שמע בעונתה שקיל אנריה יותר מרקא עסיק באורייתא, (ב) דתנן [נבי] מצות קרית שמע עד חצות ר' אליעזר אומר עד הנץ

בשם ה' כלומר ביום החמו ששם א' לה' א' וז' שמו אחד לא תיקשי דמריש דקרא קא מהדר וזחיה ח' למלך על כל הארץ וכו', ומתי כל זה ביום החמו ומי הוא אותו חמו ח' שבו שתוא אחד מעולם ועד עולם ע"כ, מזה יראה חקוקא כי הפרס חוסף חוספות על דברי סדור רשי. (י) דאמרין בס' ברכות. כ"ח גם בסחי' ותקן חרשי' שצ"ל דאמרין בס' פסחים וחמו דף ג' ע"א.

[ז] (ב) ועומד שליח צבור כו' ואותה ברכה לאחר ישתבח כו'. כ"ח גם בסחי' אבל בפרס [דף י' ע"א] הוא בסגנון אחר ובחרבת דברים המתחיל וברכת דישתבח לא קבעוה אלא לאחר פסוקי דזמרה כו' ע"ש.

[ח] (ב) ולאחר מביעי ליה לאיניש כו'. הוא לשון רע"ג בסדרו [דף ג' ע"א] והובא בסור ארץ סי' ג"ד בשמו. (ג) כדתנן. ברכות סי' ע"ב בסשנה. (ג) תנא בין תכלת שבה ללבן שבה. לפניהם נגמרא ליתא למלת מתנא' וגם חרע"ג בסדרו לא הביא, וחרע"ג ברכות סי' י' הביא מיכ' תנא בין תכלת. (ד) פי' גיזת צמר כו'. וכן פי' רשי' נגמרא שם וע"ש בתוס'. (ה) כדי שיעמוד אדם ברחוק ארבע אמות מחבירו ויכירנו. כן הביא חרע"ג בסדרו ונגמרא משיירא אדם את חבירו ד' אמות ויכירנו. (ו) ואמרין. נגמרא שם. (ז) דאמר ר' יוחנן וותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה תניא נמי הכי כו'. בסדרו רע"ג נשכחה שורת שליח וכצ"ל עם הנץ החמה [תניא נמי הכי ר' יהודה בן תימא אומר מצותה עד הנץ החמה] כדי שיסמוך כו' וחששים הסעתיק או הסרפס מן הנץ החמה עד הנץ החמה ולפניהם נגמרא חסלות. ר' יהודה בן תימא אומר ליתא, רק תני' תניא נמי הכי וותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. והיה גם לפני הכה"ג ברכות סי' א' וכן הובא גם בסחי' (צד 7).

[ט] (ב) ומאן דקרי ק"ש בעונתה כו'. רע"ג שם בסדרו דף ג' ע"א. (ג) דתנן גבי מצות ק"ש ר' אליעזר אומר. ברכות סי' ע"ב במשנה.

סדר רשי

החמה, ר' יהושע אומר עד שלש שעות, (ג) מדקתני הקורא [מכאן ואילך] לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל בעונתה עדיפא מפי ממאי דעסיק באורייתא, (ד) ופסיק הילכתא כר' יהושע, (ה) ולא הפסיד דקתני, מאי פירושא לא הפסיד ברכות, אלא מברך לפניהם ולאחריהם, (ו) ואף על גב דשלש שעות קא קרי, לא מיבעי ליה לשנויי ביה בקרית שמע ממאי דתיקנו רבנן, והא דקאמרין דמצי איניש למקרי קרית שמע (ז) בחר שלש שעות חס ושלום דלכתחילה לא שרי למעבד הכי, ומאן דעבד הכי ככוונה ולא מחמת אונסא ולא מחמת עיכובא במידי דמצוה איתקרי פושע, וכמא שרי עיכובא כגון שבתות וימים טובים ותענית צבור דמשתהו עד דמתכנסין ציבורא, אי נמי בני בר רב דיתבי וגרסי וממשיך להו גרסייהו, (ח) הני מילי דשכיחי אינון דאי לא מעכבי עד דמיכנסו [מי מגעי] [ממנעי] רבים מקרית שמע ומתפילה, ותלמידי דיתבי וגרסי דאתי בעלי בתים למישמע ולמילף מפילוליהו, ודוותיקין מילתא דלא שכיחא היא, ולא כולי עלמא מצי לכווני כוותיקין, (ט) אע"ג דאמר ר' יוחנן לא שנו אלא כדורות הראשונים, כגון ר' שמעון בן יוחי וחביריו, שחורין זו הוא אומנתן, אבל אנו מפסיקין בין לקרית שמע [בין] לתפלה, והני מילי לתפילת המנחה, דליכא למיקם אשיעורא, אי נמי לקרית שמע דשחרית (י) דליכא תקנת חכמים, אבל הויכ דאיכא [מדרי] תיקון [כגון] [כיון] דהאי שכיח [וכיון] ודוותיקין לא שכיח שפיר לאעכוכי, אבל בשאר יומי אסור למיקם באורחא מקמי קרית שמע ותפילה, (יא) דאמר רב אידי בר אבין אמר ר' יצחק בר רב אשי אסור לצאת לדרך קודם שיתפלל, שנאמר צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו (תהלים פ"ה י"ד), וקרית שמע ותפילה (בהרי הדרי) [כהדרי] נינהו:

[י] (א) **דקאמרין** אסור לאישתעווי בין ישתבח לפרסות שמע, הני מילי דלאו צורכי צבור [נינהו] אבל לצורכי ציבור] או לצורך מי שבא להתפרנס מן הצבור ובעי למיפסק ליה [מן הצדקה] [צדקה] איסורא ליכא, אבל בחר דמשתעי צורכיהי קאים חונא ומיקמי (ולימא) [דלימא] ברכו פתח בקדיש, ועונין הצבור יגדל נא כח ה' (במדבר י"ד י"ז), זכור רחמך ה' וחסדיך כי מעולם המה (תהלים כ"ה ד'):

(ג) מדקתני חקורא מכאן ואילך כו', גמרא שם י"א ע"כ. (ד) ופסיק הלכתא כר' יהושע. ברכות י' ע"ב אמר רב יהודה אפר שמואל הלכה כר' יהושע והרע"ג שם תביא ופסיק תלמודא כר' יהושע. (ס) ולא הפסיד דקתני מאי פירושא. הוא לשון הרע"ג שם בסדרו. (ו) ואע"ג דשלש שעות קא קרי. בסדור רע"ג שם ובסח"ו צד 7 איחא ואע"ג דבסוף שתי שעות קא קרי וחזירי שם הרש"ה שגראח שחפשו בפשיטות שדעת ר"י עד שלש שעות פירושו עד תחילה שעה שלישית חיינו סוף שתי שעות וכן הוא דעת ס' יראים ס' י"ג והג"ס ח' ק"ש וחזבא בב"י ס' י"ח ועיין סמ"ג עינין י"ח ועיין בסדור רע"ג בסופו בחערות. (ז) בחר שלש שעות. בסדור רע"ג בחר שתי שעות. (ס) חני מילי דשכיחי אינון. בסדור רע"ג חג"י אי נמי כגון חני דשכיחי אינון ובסח"ו חג"י כגון חני מילי דשכיחי אינון. (פ) אע"ג דאמר יוחנן. שבת י"א ע"א. (י) דליכא תקנת חכמים. כ"ח גם בסח"ו אבל בסדור רע"ג דליכא תקנת אחרים. (יב) דאמר רב אידי בר אבין אמר ר' יצחק בר רב אשי אסור לצאת לדרך קודם שיתפלל. בגמרא ברכות י"ד ע"א חג"י בר אשיאן וכך איחא שם אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל ואמר ר' אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן כל המתפלל ונאח"כ יוצא לדרך הקב"ה עושח לו חפציו. וע"ש ברש"י.

[י] (ב) **דקאמרין** אסור לאישתעווי. סדור רע"ג ג' ע"ב וסח"ו צד 7 והובא במור אריה ס' י"ד וכן תובא בשו"ר ברכת לחירא ס' י"ד בשם סדור רע"ג ע"ש באריכות.

[יא] (א) יתגדל לשון הפסוק והתגדלתי והתקדשתי וידעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה' (יחזקאל ל"ח ב"ג), למלחמת נוג ומנוג הוא אומר, (ב) ולכך הוא מתחיל בלשון עברי (ולא בלשון ארמי), (ג) וכן הוא משמעו יתגדל ויתקדש (שמו של) הקב"ה לעתיד לבא, שיהיה שמו הגדול מגדול ומקודש, (ד) כדרכיב וידעו כי (שמי) [אני] ה' (יחזקאל שם), שעכשיו לא כשהוא נכתב [הוא] נקרא, כי נקרא באל"ף דל"ת ונכתב ב"ה, ולשון ארמי [הוא], (ה) וקמ"ל הוא שאין כינויין אלא באל"ף דל"ת לפי שהשם המיוחד הוא בלשון ארמי, ואין אנו רשאין להזכירו כנתיבתו לכך אנו אומרים אמן יהא שמיא רבא בלשון ארמית, ולעולם [הבא] יקרא כנתיבתו, דכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה י"ד ט'), והואיל ומתחיל בלשון עברי, אומר הכל בלשון עברי, (ו) עד שמגיע לשם הנכתב בלשון (עברי) [ארמי] וכשפסקים מהשם הנכתב ארמי, (ז) חוזר לומר בלשון עברי יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה, ז' הם (ח) כנגד ז' רקיעים, (ט) ומאן דאמר ויתהלל שהוא שמיני, אומר כנגד הרקיע שעל ראשי החיות, ואחר [כך] שבא במעשה השם, מסיים בלשון ארמי, ולכך אומרים תושבחתא ונחמתא, (י) שכן מצינו באגדה כל [הודיות] שאמר דוד בספר תילים לא אמרן אלא ליום נחמתא, שנאמר ואלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כ"ג א'), האמורים ליום אחרון, ולכך אנו אומרים בשבת על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך, וכמו כן אנו אומרים כאן לעילא מן כל ברכתא שירתא תושבחתא ונחמתא, [י"א] כלומר אתה משובת יותר ויותר מכל

[י"א] (ב) יתגדל לשון הפסוק. הוא גם במח"ו צד 8 ובפרדס סי' ה' (דף י" ע"א) ומכאן הוא בפרדס מסדור רשי וכל המאמר שלפניו בפרדס שם שהובא וברכה דישתבח לא קבעו אלא לאחר פסוקי דסמרא כו' לא נמצא לפניו בסדור רשי והובא גם בלקוטי הפרדס דף ז' ע"א וכן הובא בסור ארץ ריש סי' נ"ו. ג' ולכך הוא מתחיל בלשון עברי ולא בלשון ארמי. כ"ה גם במח"ו וחסר בפרדס. ג' וכן הוא משמעו יתגדל ויתקדש הקב"ה לעתיד לבא שיהיה שמו הגדול מגדול ומקודש. כ"ה גם במח"ו עיין תוס' ברכות ג' ע"א ד"ה וענין שתביאו את המח"ו. ד' כדרכיב וידעו כי שמי ה', וכ"ה במח"ו וצ"ל וידעו כי אני ה' כי הוא ביחזקאל שם שהביא, ובפרדס וידעתם כי שמי ה' וצ"ל וידעו, ואולי כוון לפסוק בירמיה ס"ז כ"א וידעו כי שמי ה'. (ס) וקמ"ל הוא כו'. הוספתי כמו שהוא במח"ו ובפרדס, וכן הובא בשבלי הלקט צד 8 בשם ר' שלמה וצ"ל. (ו) עד שמגיע לשם הנכתב בלשון ארמי. כצ"ל וכ"ה לנכון במח"ו ובפרדס (י' ע"א), ויש להעיר בפרדס שם יש הוספה המתחיל הוא שכתב בפסוק וידעו כי שמי ה' ומזכירו בלשון ארמי ואומר שמיא רבא בעלמא דברא כו' עד ותציבור מזכירין אחר הגידול לפעם שאמרנו לא שמעתי יותר ע"כ, וכן הוא בלקוטי הפרדס ז' ע"א והכוונה לא שמעתי יותר רק את זה שתבאתי, ואח"כ מתחיל בפרדס (י' ע"ב) וכשפסקים בשם הנכתב בארמי, כמו שהוא לפניו בסדור. (ז) חוזר לומר בלשון עברי יתברך כו'. כ"ה גם במח"ו ועיין בסור ארץ סי' נ"ו בשם סדור ר"ע ובבב"י שם אבל בפרדס שם חושב גם ויתהלל במעות כי יהי מספרם שמונה לכן הציג שם חמ"ל סי' כוכב להורות כי בלתי מובן שספרם שמונה לא שבעה. (ח) כנגד ז' רקיעים. וכ"ה במח"ו ובפרדס, וז' רקיעים נזכר בחגיגה י"ב. ט' ומאן דאמר ויתהלל במח"ו ובפרדס ומאן דאמר ויתקלס. (י) שכן מצינו באגדה כל הודיות שאמר דוד בספר תחילים, וכ"ה במח"ו ובפרדס ובלקוטי הפרדס (ז' ע"ב) ובעל שבלי הלקט (צד 8) הביא מצאתי בשם ר' שלמה וצ"ל לפי שמצינו שכל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תילים לא אמרן אלא ליום נחמה (ט) כלומר אתה משובת. הוספתי כמו שהוא בפרדס ובלקוטי הפרדס וכן הובא בשב"ל שם. אבל במח"ו (צד 8) איתא כך כלומר כל תשבחות שאמר דוד ליום נחמתא.

סדר רשי

התשכחות שאמרו נביאים ושאמר דוד ליום נחמה: (יב) ד"א [ונחמתא] (יג) בדאמרין בברכות שמעתי בת קול שנגממת ואומרת אוי שהחרכתי את ביתי, ושרפתי את היכלי, והגלית את בני לבין אומות העולם, אמר לי אליהו לא שעה זו בלבד אומרים כך, אלא בכל יום ויום ג' פעמים אומרים כך, ולא עוד אלא שכל שעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמא רבא מברך, הק' מנענע את ראשו, ואומר אישרי המלך שבניו מקלסין אותו בביתו כך, ואוי לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שהגלו מעל שלחן אביהם, וזהו שאנו אומרים בקדיש תושבתא ונחמתא, שצריך הוא תנחומין על הצער הזה שהוא מצמער לאחר ענייתו. (יד) מסי רבנו שלמה זצ"ל, ונראה שעל שם כן עונין הציבור יגדל נא כח ה' וכו' רחמין ה' וחסדיך, כשמתחיל החזן בתגדל, על שם מידת רחמים שהקב"ה זכר באותה שעה:

[יב] (א) והכי אמר רב נחשון ריש מתיבתא כריעות שכורעין (בקריאה) [בקדיש], כיון שאמר יתגדל ויתקדש שמייה רבא כורע, ויתברך שמייה רבא כורע, ויתעלה ויתהלל שמייה קדושא כורע, עושה שלום בטרומיו כורע, ושל רשות היא, הללו ארבע כריעות כנגד ארבע שמות שיש בפסוק זה, כי מפורש שמש ועד מבוא גדול שמי בניים ובכל מקום מקטר מנש לשמי ומנחה טהורה כי גדול שמי בניים אמר ה' צבאות (מלאכי א' י"א): (ב) ואמן (שעונין) יהא שמייה רבא מברך שעונין ביחד, למה, כנגד גדלו לה' אתי וגרממה שמו יחדיו. (ג) ואין אומרים ויתקלס, (ד) לא מפני שהוא גנאי, (ה) אלא כך שמענו מרבותינו, חייב אדם להזכיר כאן שבעה דברים בשבחו של הקב"ה, כנגד ז' רקיעים, ומי שאינו אומר ויתקלס, כיון שאומר ויתברך ואילו ששה הרי כאן שבעה, והאומר ויתקלס אין מעות בידו, כיון דאפסיק באמן דיתברך צריך שיהיו שבעה, ואין מעות לא ביד זה ולא ביד זה:

[יג] (א) ואומר ברכו ועוד שהוא מאריך בקולו הצבור אומר בלחש יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים וגו', ועונין הצבור ברוך ה' המבורך לעולם ועד, והוא אומר בלחש שהוא משובח ומסואר על ברכה ותהלה, והוא חוזר ופותח ביוצר אור, וחותם ביוצר המאורות, ואומר אהבה רבה אהבתנו, וחותם הבוחר בעמו ישראל

(יז) ד"א ונחמתא. כ"ה גם בפרס ולקוסי הפרס אבל במחזן שם חסרים המלות "ד"א ונחמתא" ועיין בסור אר"ח סי' ג"ו. (יז) בדאמרין בברכות, דף ג' ע"א באיזה שינויים. (יד) מסי רבנו שלמה זצ"ל ונראה שעל שם כן עונין הציבור יגדל נא כח ה' כח, כ"ה גם במחזן אבל בפרס ובלקוסי הפרס חובא בתהלה ועל שם כך אומר הצבור כו' וחתיב סיים מסי רבנו שלמה זצ"ל.

[יב] (ב) והכי אמר רב נחשון ריש מתיבתא לקוח מסדור ריעיג צד 4, ושם והכי אמר רב נחשון ריש מתיבתא אינו מוסב למעלה אלא למטה למאמר שלאחריו בענין הכריעות, וגם חסור אר"ח סי' ג'ז הביא וז"ל מנין הכריעות שבקדיש כתב רב נחשון שחן ד' של חובת ואחר של רשות כו' והכ"ז הביא דברי הכלבו וחביא גם את ספר הפרס (וחזר בפרס דף י' ע"ב) ושם חסרים המלות והכי אמר רב נחשון ז"ל וגם המנהיג אות כ"ה הביא את דברי רב נחשון ז"ל שיש בקדיש ד' כריעות ע"ש. (ג) ואמן שעונין כו'. סדר ריעיג שם. (ג) ואין אומרים ויתקלס. בסדר ריעיג ולפני ישיבה אין אומרים ויתקלס אבל גם במחזן המלות "ולפני ישיבה" ליתא. (ד) לא מפני שהוא גנאי, המנהיג אות כ"ה הביא כמו וקלסה לכל הארצות (וחזקאל כ"ב ד') ועיין בסור אר"ח. ה' אלא כך שמענו מרבותינו. בסדר ריעיג כך שמענו מאבותינו, ובמחזן הוא כמו לפנינו.

[יז] (ב) ואומר ברכו כו'. זה לא נמצא בסדר ריעיג והובא גם במחזן.

באתה (ב) הרי שחם לפניה. וקורין קרית שמע בנונה בשטעט האונים ובקדוק אותיות. (ג) וקריאותיה כל אדם כדרכן (ד) דתנן בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו. ובבוקר כל אדם יעמדו. שנאמר בשכנך ובקימך (דברים ו' ז') ובית הילל אומרים כל אדם קורין כדרכן. ומאי כדרכן (ה) כי ההיא דתנו רבנן בית הילל אומרים עומדין וקורין ויושבין וקורין עוסקין במלאכתן וקורין בוהיה אם שמע תשמעו אבל בספק ראשון מבטלין ממלאכתן וקורין. ומדקתני במתניתא בית הילל אומרים קורין כדרכן וקא משרש בברייתא עומדין מסין ויושבין עוסקין. ולא עומדין דוקא ולא מסין דוקא ולא יושבין דוקא. ולא עוסקין דוקא. כי היכי דמתרמי ליה לאיניש, אי אזיל באורחא ואורחיה למיקום ולמיקרי כי קאים, אבל כי מסני [לא], דקימא לן [עד] על לבבך בעמידה. (אי נמי) [ומאי נני אמרין] כגון אינש דאנים ולא מינינא אפרקד, אלא כגון דמסמך על ספר ימיניה, או על ספר שמאליה, שרי ליה למיקרי קרית שמע. אבל אפרקד אע"ז דמצלי אסור, ודאי כי אורחא דכולי עלמא [דעיייל] לבי כנישתא דמנפין ויתבין וקא אומרים ססוקי דזמרא כדיתבי ופתחי ביוצר [אור וחוחמין ביוצר] המאורות ובהבחר כעטו ישראל כאהבה כי יתבי הן הכי נמי מיבעי למקרי קרית שמע כי יתבו, [והני] דמתחזי מחמירין אנפשיהו למימרא דמקבלין מלכות שמים בעמידה, טעות הוא בידם, והדיוטות ובורות ושטות למה להו לאישתבשו כולי האי. כבר קיימא לן הילכתא כבית הילל בכל התורה כולה, ובכמה דוכתי (ו) גרסינן (נמרא) [בנמרא] בית שמאי במקום בית הילל אינה משנה, ובכל פלוגתא דפלגי בית שמאי ובית הילל בכולי תלמודא לא מתוקמא הילכתא כבית שמאי, (ז) אלא (פשיטא) [כשית] (ח) כדאמרינן התם, ותו ארבע (ט) דתנן [בברייתא] [בבביריתא] חזרו בית הילל להורות לבית שמאי אבל בכולי תלמודא הילכתא כבית הילל, ולא סגי להו (דעבדי) [דלא עבדי] כבית הילל, אלא [אפילו] כבית שמאי לא עבדי, דאי כבית שמאי בצפרא מעומד ברמשא מוטא, ואינן לא שני צפרא ולא שניא רמשא מעומד, יש לך כסילות גדולה מזו, מכדי מאן תקינו קרית שמע ערבית ושחרית רבנן מיל בברייתא (י) כי היכי דעבדי בתרתין מתיבתא ובכל אספספא, ובכל קהילות שבארץ אישכנו כולם זכורים לאלף טובות וברכות שכולם מלאים מצות כריסון ומעשיהם מעשים נאים ומחמירים בבדיקת טרפות ובטבילת נידה, ובכל מה שראוי להחמיר אבל בקרית שמע מיושב, ואותם האנשים שאומרים כמנהג ארץ ישראל אנו עושין (יא) (אלא)

(ג) הרי שחם לפניה. כמאן הוא בסדור רע"ג דף ה' ע"א. (ג) וקריאותיה כל אדם כדרכן. סדור רע"ג שם ועיין בה"ג ברכות פ"א ובאר"ז ח' ק"ש אות י"ח ואות ל"ג. (ד) דתנן. ברכות י' ע"א. (ה) כי האי דת"ר, שם י"א ע"א. (ו) גרסינן בנמרא. ברכות ל"ו ע"ב. (ז) אלא פשיטא. תקנתו בשית כמו שהוא לנכון בסדור רע"ג ובספ"ו והובא בתוס' סוכה ג' ע"א ד"ה דאמר בשם סדור רע"ג שפסק בששה חלכה ככ"ש וחושב שם כלם ועיין גם בהמנהיג סי' ל"ו. (ח) כדאמרינן התם. כ"ה גם בספ"ו אבל בסדור רע"ג חושב כלם והאריך בהם. (ט) דתנן בברייתא. תקנתו בבביריתא כמו שהוא בסדור רע"ג. ובספ"ו ופי' בבביריתא כספ' עדיות עיין ערוך ערך בחר. (י) כי היכי דעבדי בתרתין מתיבתא ובכל אספספא ובכל קהילות שבארץ אישכנו כולם זכורים לאלף טובות וברכות שכולם מלאים מצות כריסון ומעשיהם מעשים נאים. הוא לשון הרע"ג בסדרו (צד 6). אבל בספ"ו (צד 9) חלשון מקומע. כי היכי דעבדי בתרתין מתיבתא ובכל אספספא ובכל קהילות שבארץ אישכנו כולם זכורים לאלף דור טובות. (יא) הלא כך גרסינן בתלמודא דא"י. ירושלמי ברכות פ"א ה"ה.

[הלא] כך נרסינן בתלמוד (א) ארץ ישראל תנא בת קול יצתה ואמרה אילו ואילו דברי אלהים חיים הם, אבל הלכה בבית הלל לעולם. (ב) ועוד באותו עניין בתלמוד ארץ ישראל עד שלא יצתה בת קול המחמיר על עצמי כחומרי אילו וכחומרי אילו, עלי הכתוב אימר [הכסיל] בחשך הולך [קהלת כ' י"ד]. כקולי אילו וכקולי אילו רשע. אלא אי כדברי בית שמאי כקוליהון וכחומריהון אי כדברי בית הלל, [בקוליהון וכחומריהון]. אבל משיצאת בת קול הלכה בבית הלל לעולם, וכל העובר על דברי בית הלל חייב מיתה, (ג) ובתלמוד שלנו בעניין אותה הלכה רב נחמן בר יצחק אמר עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה, דתנן אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והשמתי לקרות כדברי בית שמאי, וסכנתי בעצמי מפני הלסטים, אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל. והנך אינשי דקא יתבין וכדמטי זמן קרית שמע קיימי בצפרא (לא) עבדין כבית שמאי (ועבדין) [ועבדין] (כבית) [אדבית] הילל. (ואי קאי) [ואיבא] בידיה תריוויה דרב נחמן בר יצחק ודבתי בת קול וכי שרו בית הלל בעומדין ממריהו כחסף תביר דלית ליה [מיעוטא] [ממשא], מי קתני בית הלל [אומרין קורין] בין עומדין בין יושבין בין מטי, עומדין וקורין ויושבין וקורין (תתני) [קתני] והכי קאמרו עומדין לא צריכי למיתב ויושבין לא מבעי למיקם, אלא כי אורחיהו, (יד) [וכיון] דאמרינן כל העובר [כו'] מאן דמשני מיתקרי עבריינא, (טו) ותו קא נרסינן בגמרא דארץ ישראל רב הונא בשם רב אידי רב יהודה בשם שמואל צריך לקבל עליו מלכות שמים מעומד, מה אם היה יושב עומד, אלא אם היה מהלך עומד:

[יד] (א) מאן דקא מסגי באורחא והגיע זמן קרית שמע יעמוד ויקרא עד [על] לבנה, שעד כאן מצות כוונה, מכאן ואילך מצות קריאה, (ב) וכדקרי איניש קרית שמע מבעי ליה לאפסוקי בין כל תיבה ותיבה, ובין אחד לברוך, וצריך להאריך באחר, (ג) דתניא סיפקוס בן יוסף אומר כל המאריך באחד מאריכין [לן] ימי ושונוני, אמר רב אחא בר יעקב וברלית ולא בחיית, דכל כמה (דלא אמר) [דאמר] אחד

(י) ועוד באותו ענין בתלמוד א"י. ירושלמי ברכות פ"א ה"ה. (יג) ובתלמוד שלנו. חכונת לבבלי ברכות דף י"א ע"א ובסדור רע"ג כתוב ובתלמוד א"י בשעות וצ"ל ובתלמוד שלנו. ובסמיו איחא רק ובתלמוד וחמר המלה "שלנו" או צ"ל ובתלמוד בבלי. (יז) וכיון דאמרינן כל כו'. כן חובא בסדור רע"ג שם וכוונתו לגמרא שבת ס' ע"א חאי מאן דעבר כו' והובא בסור אורח ס"י ס"ג ועיין בב"י שם. (טז) ותו נרסינן בגמרא דא"י. ירושלמי ברכות פ"ב ה"א והובא הירושלמי בתוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה על לבבך. וכן הביא שם את התנחומא ועיין תנחומא חקדום לך ובהערת ג' ושם הארכתי ואין להכפיל הדברים, וירושם תקרא שם.

[י"ד] (ט) מאן דקא מסגי באורחא כו'. לא נמצא בסדור רע"ג לפנינו וחובא גם בסמ"ו (צד 10) ותראש ברכות פ"ב ס"י ג' הביא [והראב"ד כתב שמום גאון דמהלך צריך לעמוד עד על לבבך וראיתי כי חסור אורח חיים ס"י ס"ג הביא כן בשם בה"ג ולא נמצא בבב"ג ואולי צ"ל ר"ג וכוונת הרבינו חאי גאון. (ז) וכדקרי איניש קיש מביעי ליה לאפסוקי בין כל תיבה ותיבה. סדור רע"ג דף ו' ע"א ותובא בסור אורח ס"י ס"א בשם רב עמרם וע"ש בב"י. ובסדור שם נמצא אריכת דברים בזה. ובסמיו חגי' מביעי ליה לאיכוני בין תיבה לתיבה. צ"ל לאפסוקי. (ג) דתניא סיפקוס בן יוסף אומר. בגמרא ברכות י"ב ע"ב הגי' סיפקוס אומר והמלות "בן יוסף" ליחא ובסדור רע"ג שם סופסוק בן יוסף. ובסמיו הובא סיפקוס בן יוסף כמו שחוא לפנינו בסדור וגם בירושלמי ברכות פ"ב ה"א הגי' סופסוק בן יוסף ועיין בדקדוקי סופרים. וכן בפרסם ס"י ס"ג חגי' סיפקוס ועיין בפרסם שם באריכות.

בלא דליית (דלא) [לא] משתמע מדי, ומה בצע בהארכתו אבל בדליית יאריך (ד) עד שיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם, (ה) אמר רב (אחא) [אשי] ובלבד שלא יחטוף בחיית בשביל אריכת דליית, לא ימהר (בחבריית) [בקריית] החיית סן יקרא בחטף ולא פתח ואין זה [כלום], ולא יאריך יותר מדאי אלא עד דמחשב בארבע רוחות הארץ להאמינו בכל הילודים על שם כי ממזרה שמש (עד) [ועד] מבוא נדול שמי בניים (מלאכי א' י"א) ובארבע רוחות והתהום ליחדו ככולן, על שם ומתחת זרועות עולם (דברים ל"ג כ"ז), ובארבע רוחות הרקיעים, לידע להודיע שאין ככולן אלא רשות אחד, (ו) כי היכי דדרשינן התם ה' צבאות שמו (ישעי' מ"ד ד'), אות הוא בצבא שלו, לוטר הוא מלך ככולן, (ז) דרב ירמיה הוה יתיב קמיה דרב (חזקיה) [חזיה] דהוה מאריך טובא, אמר [ליה] כיון דאמליכתיה, (ח) שהארכת שיעור שתחשב בלבבך ה' אחד בשמים ובארץ ולארבע רוחותיה כדי להמליכו למטה ולמעלה ולארבע רוחות (יה) השמים תו לא צריכת. (ט) ארבע רוחות קיימי אלמעלה ואלמטה, (י) ולא מכעי ליה לגמגומי במלה, (יא) דתני רב עובדיה קמיה דרבא ולמדתם שתהא לימודך תם כדי שיתן רווח בין הדברים, עני רבא בתריה (יב) כגון על לבבך, על לבבכם ככל לבבכם ככל לבבך, עשש בשדך, ואבדתם מרהר, הכנף פתיל תכלת, אתכם מארץ מצרים. (יג) אמר ר' מני לא תהא קרית שטע קלה בעיניך, מפני שיש בה מאתים וארבעים ושמונה תיבות, כמנין אברים שבאדם, (יד) ומהם כרוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אמר הקב"ה אם תשמור את שלי לקרותה כתיקונה, אני אשמור

(ד) עד שיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ. במחיו עד שיעור שילכנו יחיד בשמים ובארץ ובסדור רשי הביא ולא יאריך יותר מדאי אלא עד כדי להמליכו בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם. וכל הסמך שלאחריו בשביל אריכת דליית לא ימהר בקריית החיית כי ליתא בסדור רשי. וראיתי ברשי בגמרא ברכות שם הביא כן דכל כסא דמסר אח בלא דליית לא משתמע מדי ומת בלבו דליית יאריך עד כשיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ ולארבע רוחותיה. ובלבד שלא יחטוף בחיית בשביל אריכת הדליית לא ימהר בקריאתה שלא יקראנה בחטף בלא פתח ואין זה כלום כי והוא כמו שהוא לפנינו בסדור שלו. (ס) אמר רב אשי. כצ"ל ברכות י"ג ע"ב. (ו) כי היכי דדרשינן התם ה' צבאות שמו אות הוא בצבא שלו. במסכתא בשלה מסכתא דשירתא פ"א בפסוק אשירה לה' חובא ח' אלהי צבאות מי כמך חסין יח (תהלים פ"ט) סה צבאות אות הוא בתוך צבא שלו. (ז) דרב ירמיה תות יתיב קמיה דרב חזקיה. תקנתי שציל תות יתיב קמיה דרב, תוויית דתות סמוך. כמו שהוא בגמרא ברכות י"ג ע"ב ושם איתא קמיה דר' ותיקנו בגמרא שם קמיה דר' חייא בר אבא וכן הוא ברי"ף. (ח) שהארכת שיעור שתחשב בלבבך ה'. הוא לשון רש"י בגמרא שם ובגמרא איתא כיון דאמליכתיה למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים תו לא צריכת. (ט) ארבע רוחות קיימי אלמעלה ואלמטה. במחיו (עד 11) תני ארבע רוחות קיימי אל מעלה ואל מטה ואממה דמטה. (י) ולא מיכעי ליה לגמגומי במלה. רשי בסדור דף ו' ע"א. (יא) דתני רב עובדיה קמיה דרבא. ברכות פ"ו ע"ב. (יב) כגון על לבבך. בסדור רשי חסא סדורים על סדר הכתובים. ובגמרא הוא שלא על סדר הכתובים כמו שהעיר שם חרי"ב. (יג) מיר מני לא תהא קיש קלה בעיניך. הנחומא הגדול סבב קדושים אות ו' ותנחומא הקדום קדושים אות ו' וחזקוני שם בחזקת כ"ה שמוכא בשביל חלקם השלם פ"י פ"ו בשם חננאל וכן מובא בתניא פ"ד. (יד) ומהם כרוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וחזקוני שם שם בחזקת כ"ו הכונה כמו שסבאר בשביל חלקם וכתניא ורל ואם תאמר הרי בשלשה פרשיות שבקריית שטע יש רלים חיבות וכשאתה מוסיף עליהם בשביליך שחם שם חיבות תרי רמיה ואנו אומרים רמיה בתשובת הנאונים תירץ רב דניאל גאון דל רמיה חיבות יש בקיש

סדור רשי

את שלך. (טו) אמר ר' שמעון בר תחלימא משל לאדם שהוא בנליל ויש לו כרם ביהודה, ואחד ביהודה ויש לו כרם בנליל, אותו שבנליל הולך ליהודה לעדר את כרמו, וזה שביהודה הולך לנליל לעדר את כרמו, אמרו זה לזה, עד שאתה (במקומך) [במקומי] שמור את שלי בתחומך, ואני אשמור את שלך בתחומי, כך אמר דוד לפני הקב"ה שומרי כאישון בת עין (תהלים י"ז ח'), השיבו הקב"ה שמור מצותי והיה (משלי ד' ד'), כך אמר הקב"ה לישראל שמרו קרית שמע שחרית וערבית, ואני אשמור אתכם, ה' ישמרך מכל רע ישמור את נפשך (תהלים קכ"א ז):

[מז] (א) אמר ר' יהושע בן קרחה למה קרמה שמע לזהה אם שמעו תשמעו, אלא כדי לקבל עליו עול מלכות מצות, והיה אם שמע לוויאמר, שוהיה אם שמע נוהג ביום ובלילה, ויאמר אינו נוהג אלא ביום. (ב) ומבעי ליה לאפסוקי בין היום לעל לבכך, (ג) דאמרין בנמרא הכא גבי כורכין את שמע היכי [עבדי] רב יהודה אמר אומר שמע ישראל ה' אלהינו ה' [אחד] ולא היו מססיקין, רבא אמר מססיקין היו, אלא שהיו אומרים [היום] בהדי על לבכך בכת אחת, דמשמע היום על לבכך ולא למחר על לבכך, הילכך נימא היום וליפסק (ד) [והדר על לבכך אשר אנכי מצוה אתכם היום וליפסק] והדר ליקרי לאהבה:

[מז] (א) אמר רב חמא בר חנינא כל הקורא קרית שמע [ומרקדק] כאותיותיה (מצנין) [מצנין] לו ניהנס, שנאמר בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון (תהלים ס"ח ט"ו) (אלא בצלמות) (ב) [אל תקרי כפרש אלא בפרש] אל תיקרי [בפרש] בצלמון אלא בצלמות: (ג) וכשהוא קורא קרית שמע אמר ברמיה וקריצה ובהורית אצבע, (ד) דאמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב הקורא את שמע ומרמו בעיניו וקורא בשפתיו ומורה באצבעותיו, עליו הכתוב אומר לא אותי קראת יעקב (ישעי' מ"ג כ"ב), [דקאמר] [משום דקא] משוי ליה עראי, (ה) ותניא ודברת גם [דברים ז' ז'], עשה אותם קבע ולא תעשה אותם עראי:

[ח] (א) ולישוויה איניש לקרית שמע כל זימנא דקרי ליה (ב) כפרודוגמא חדתא, דהיא פרודוגמא דקודשא בריך הוא דלא אסרת עליו, דכתיב עמי מה עשיתי

והוסיפו עליהם אל מלך נאמן שהן שלש חיבות כדי שיעלו לסנין רמיה כנגד רמיה איברם שכאדם, ועיין אבודרהם סדר שחרית של חול (דפוס פראג דף כ"ד ע"ב). (טו) א"ר שמעון בר תחלימא, בלחומא שם א"ר שמעון בר חלפתא ובשרש סומור י"ז אות ח' חובא המשל בשם ר' חייא ובילקוט תהלים רמז תרע"א חובא ג"כ בשם ר' חייא וחסר שם הציון וע"ש חזקת ס"ג. [מז] (ב) א"ר יהושע בן קרחה, ברכות י"ג ע"א. (ג) ומבעי ליה לאפסוקי. סדור רע"ג דף ו' ע"א. (ג) דאמרין בנמרא, שפחים נ"ו ע"א. (ד) והדר על לבכך, הוספתי כמו שהוא לנכון בסדור רע"ג והשמים המעתיק מן וליפסק עד וליפסק.

[מז] (ב) א"ר חמא בר חנינא, ברכות מ"ו ע"ב והובא ג"כ בסדור רע"ג שם. (ג) אל תקרי בפרש אלא בפרש, הוספתי כמו שהוא בנמרא והכוונה אל הקרי בפרש בשו"ן שמאלית אלא בשו"ן ימנית, ובסדור רע"ג חג"י אל תקרי בפרש אלא בפירוש וכן חובא בארז ס"ו פ' ועיין בערך ערך פרש ג' שספרש המאמר באופן אחר ממה שספרש רש"י בנמרא. (ג) וכשהוא קורא ק"ש אמר ברמיה, סדור רע"ג דף ו' ע"א. (ד) דאמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב, יומא י"פ ע"ב ולפינו ליתא, משמיה דרב"י וחובא גם ברי"ף, (ס) ותניא ודברת גם, יומא שם.

[יז] (ב) ולישוויה איניש כו', סדור רע"ג שם, וחובא בסור מרח ס"ו ס"א בשם רע"ג. (ג) כפרודוגמא, בסדור רע"ג כפרודוגמא, בערך ערך פרודוגמא חובא כן בשם פסיקתא דשור

[לך] ומה הלאיתך ענה (גא) [בן] (מיכה ו' ג') (ג) אמר רב ברכיה משל למלך שמשנר סרוודגמא למדינה, מה הן עושין כל בני המדינה, עומדין על הגלגל וסורעין את ראשיהן וקורין איהו באימה וביראה ברתת ובויע, אבל הקב"ה יתברך שמו ויתעלה וברו [לערך] אמר להן הקב"ה לישראל (והא) [הדא] קרית שמע סרוודגמא דידי הוא, (ד) לא הטרחת עליהם לקרותה לא עומדין על רגליהן (ה) ולא פורעין את ראשיהם (אבל) [אלא] בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכנך ובקומך (דברים ז' ז), ולמה שהקב"ה אינו בא במרחות זמאן דעכיד איפכא (לאימת) [לא יאות] קא עכיד, (ו) ותנא הפסוק מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, הילכך מצותה של קרית שמע בישיבה:

[יח] (א) תני תנא קמיה דרב יוחנן טעה בין פרק לפרק, ואינו יודע באיזה פרק טעה, חוזר לפרק ראשון, באמצע הפרק חוזר לתחילת הפרק, בין כתיבה לכתיבה חוזר לכתיבה ראשונה, אמר ר' יוחנן לא שנו אלא שלא אמר למען ירבו ימיכם [אלא] [אבל] אם אמר למען ירבו ימיכם סירכיה נקט:

או כשב (הוא בפסיקתא דר"כ פסקא שור או כשב דף ע"ז ע"א). ובערך פרספגמא הכיאו פרספגמא בשם מדרש וי"ר פכ"ז ובתנחומא הנדפס מכבר אמור אות י' ובתנחומא הקדום אמור אות י"ג הובא סרוודגמא וכן הובא ברש"ם עה"ת סוף פ' ואחנן סרוודגמא, והמלה יונת ופי' פתשגן כתב הר"ת (בעפעהל). והמאמר הזה שהביא הרע"ג בסדרו ולוישו אינוש בק"ש עד דלא ליפרה עלן הסה דברי הגאון רב עמרם ז"ל סדנפשיה עפ"י מאמרם בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי א"ר אלעזר שלא יהא דברי תורה כענין כפרודגמא ישנת אלא כפרודגמא חדשה שהכל רוצים לקרותה. וראיתי בסנהג' ה' תפלה ס' ל"ם הביא בשם סדור רע"ג ד"ל וד"ל ובירושלמי לוישו אינוש ק"ש כל שעתא כפרודגמא דהוא סרוודגמא כו' וכן טובא כן באבודרהם (סדר שחרית של חול) ג"כ בשם הירושלמי אולם המאמר הזה לא נמצא בירושלמי רק המאמר ולוישו אינוש בק"ש עד דלא ליפרה עלן הסה דברי רע"ג עפ"י פסיקתא פסקא בחדש השלישי דף ק"ב ע"א וכן המאמר מה הלאיתך א"ר ברכי' וכו', הוא בפסיקתא פסקא שור או כשב. וטובא גם בילקוט סיכה רמז תקג"ד והוא סתנחומא אמור אות י"ג וחסר שם הציון וברוקח ה' ברכות ס' ש"כ הביא וד"ל בברכים רבה ק"ש כל יומא קרי ביה להו כפרודגמא [צ"ל כפרודגמא] דהתא, פ' אגרת דקב"ה לא משרה עלן דכתב מה הלאיתך עכ"ל. לא לא נמצא במדרש דברים רבה. (ג) אמר ר' ברכיה משל למלך. פסיקתא שם וי"ר שם ותנחומא שם. ובוי"ר נוסף פה א"ר ברכי' משל למלך ששלח שלוחין שלו למדינה כו' ואח"כ הביא המשל שלפנינו ומיחסה שם לר' יצחק, ואין ספק שנוסף בוי"ר עפ"י חילמרגו (הנאכד) הטובא בילקוט סיכה רמז תקנ"ד המתחיל ואשלח למניך את משה כו' ע"ש והנה בספר הסדרים חסרים איזה גליונות ומתחיל ס' א"ר ברכי'. (ד) לא הטרחת עליהם לקרותה לא עומדין על רגליהן כו'. כ"ה בסדור רע"ג שם ינובע ג"כ בפסיקתא דר"כ שם. ולזה המאמר כיון רשי ב' הפסוק ס' קריא (ובדומם קריש' דף מ"ב ע"ב) שהקב"ה אינו מסרית את הצבור כדו כדאמרו בפסיקתא עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתך ענה בי פרשת של ק"ש נתתי לכם ואסרתי ודברת בס' בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכנך ובקומך כמאן שאמור לחסריות את המבור כדו עכ"ל, ופי' כדו בחנם עיין ערך השלם ערך כדו. (ה) ולא פורעין את ראשיהם. עיין ברכי' יוסף א"ר ס' ב'. (ו) ותנא הפסוק מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. הובא ג"כ בסדור רע"ג שם והוא בירושלמי ברכות מ"ב ח"ט ושבת פ"א ח"ב, ובתוס' מנחות ל"ב ע"ב ד"ה הא הביאו את הירושלמי פס"ק רשבת וכתבו ובסדר רב עמרם פניאח.

[יח] (ב) תני תנא קמיה דר' יוחנן. ברכות מ"ז ע"א והובא ג"כ בסדר רע"ג שם.

סדר רשי

[יט] (א) תצריך להתייבויין (שלא יהא נשמע תשכרו דמשמע כעין אסכרא), של למען תזכרו שלא יהא נשמע תשכרו דמשמע על מנת לקבל שכר ופרס. ירושלמי:

[כ] (א) ואסור להפסיק בין ויאמר לאמת [ויציב], אלא כשאמר אני ה' אלוהיכם חייב לומר אמת ויציב מיד, (ב) דכתיב וה' אלהים אמת (ירמיה י' י'), (ג) ואין להוסיף [דבר] על ה' ימלוך, מפני שיש מי שמועה ואומר מה שלא תקנו חכמים כאן כגון בגלל אבות תישע בנים וחביא גאולה לבני בניהם בא"י נאל ישראל: (ד) ואין אומר דברים אחר אמת ויציב, כדי שיסמוך גאולה לתפילה, (ה) אבל (לכא) [אם בא] לומר אחר תפילתו כסדר ויודיו [של] יום הכפורים [אומר]: (ו) אסור לספר עד שיגמור ויאמר יהיו לרצון אמרי פי וגו': ומיד צריך לעמוד בתפילה, כדי שיהא עומד מתוך דברי תורה, (ח) דתנן בשחר מברך שתים לפניו ואחת לאחריה, ובערב מברך שתים לפניו ושתיים לאחריה, (ט) ותני עלה בברכות ירושלמי ר' יוסי בר' אבין בשם ר' יהושע בן לוי אמר שבע ברכות הללו על שם שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך (תהלים קי"ט קס"ד):

[יט] (ב) וצריך לחתיו בויין. "שלא יהא נשמע תשכרו דמשמע כעין אסכרא" הוא חוספה חינונית, וציל וצריך לחתיו בויין של למען תזכרו, וכיח במחיו (צד 12) ובסדר רע"ג חובא רק וצריך לחתיו ז' של למען תזכרו. ומה שמסיים שלא יהא נשמע תשכרו דמשמע על מנת שכר ופרס וסוים "ירושלמי", הוא בירושלמי ברכות פ"ב ה"ד (דף ד' ע"ד) ושם איתא רק צריך לחתיו למען תזכרו. ועיין בתוס' ברכות פ"ו ע"ב ד"ה בין שהביאו בשם רב אלפס וצריך לחתיו ז' של תזכרו שלא ישמע ש"ן למען שיהי' לנו שכר מצות ואין לנו לעשות על מנת לקבל פרס, ובאלפס חובא זה בשם הירושלמי ורק צריך לחתיו ז' של למען תזכרו וברשי חבואו הירושלמי והשור סוים דלא לישתמע תשכרו וחיו כעבדים חשששים את חרב ע"ם לקבל פרס. וע"ש בב"י מה שהביא בשם חרדיק, והרב בעל שבלי חלקם (דף ז' ע"ב) כתב: בשם רבינו שלמה מצאתי צריך לחתיו למען תזכרו שלא יראה כאומר תשכרו דמשמע לשון שכר וכוונתו ל' הפרס סוף ס' ס"ג וז"ל ז' שלמען תזכרו צריך לחתיו בכת כדי שתהא נשמע אות זה ואם יקראנו בשפת רפה משמע קריאתה ס' ונראה כאלו אומר למען תשכרו ותנן אל תחיו כעבדים חשששים את חרב על מנת לקבל פרס עכ"ל. ובסוף ס' הפרס בלקוטים (נ"ח ע"א) חובא רק וצריך לחתיו בז' של למען תזכרו יפה. וראיתי בספר חסדרי חובא "ובענין אחר דמשמע כעין אסכרא".

[כ] (ב) ואסור להפסיק בין ויאמר לאמת. סדר רע"ג (צד 6) וגובע בגמרא ברכות י"ד סע"א. (ג) דכתיב וה' אלהים אמת. רש"י בגמרא שם כתב ותי' אלהים אמת, לכך אין ספסיקין בין אני ה' אלוהיכם לאמת. (ג) ואין להוסיף דבר על ה' ימלוך. רע"ג שם בסדרו. (ד) ואין אומר דברים אחר אמת ויציב כו'. רע"ג שם, וכן הוא בבב"ב ה"ה, ועיין ירושלמי ברכות פ"א ה"א. (ס) אבל אם בא לומר אחר תפילתו כסדר ויודיו של יום הכפורים אומר. כצ"ל, ולא נמצא בסדר רע"ג, והובא במחיו צד 18. רק כ"ה בבב"ב פרק אין עומדין (צד 52) תוצאת ה"ע חילוקהיימער) ושם ליתא למלת "וודיו" רק כסדר יום הכפורים. ותוא בגמרא ברכות ל"א ע"א אין אומר דבר אחר אמת ויציב אבל אחר התפלה אפי' כסדר ויודיו של יריב אומר. (ז) ואסור לספר כו'. רע"ג שם. (ז) ומיד צריך לעמוד בתפלה. רע"ג שם. (ח) דתנן. ברכות י"א ע"א. (ט) ותני עלה בברכות ירושלמי. הוא פ"א ה"ה (דף ג' ריש ע"ג) והובא הירושלמי בסדר רע"ג שם וחביא גם לפני דברי ר' יוסי עוד ר' סימן בשם ר' ישמעאל בר נחמן אומר על שם ותגית בו יומם ולילה, ותחי תגית היום וחלילה שוקן, ולפנינו בירושלמי בשם ר' שמואל בר נחמן וחירושלמי חובא גם בילקוט חמכירי (שתוצאתי לאור צד 280).

[כא] (א) ומיבעי ליה למיסמך נאולה לתפילה (ב) דא"ר [זירא] בשם ר' אבא בר ירמיה שליש תניסות הן תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנשילת ידים ברכה, תיכף לנאולה תפילה, תיכף לסמיכה שחיטה שנאמר וסמך ושחט (ויקרא א' ד' ה'), תיכף לנשילת ידים ברכה, שנאמר שאו ידיכם קודש וברכו את ה' (תהלים קל"ד ב'), תיכף לנאולה תפילה, שנאמר יהיו לרצון אמרי פי והנינו לבי לפניך ה' צורי וגואלי (שם י"ט ט"ו), מה כתיב בתריה יענך ה' ביום צרה (שם כ' ב'), אמר רב יוסי בר אבין כל מי שתוכף לסמיכה שחיטה אין פסול נוגע באותו קרבן, תיכף לנשילת ידים ברכה אין שמן מקטרג באותו סעודה, תיכף לנאולה תפילה אין השמן מקטרג כל אותו היום. (ג) אמר רב אמי כל מי שאינו תוכף נאולה לתפילה למה הוא דומה, לאוהבו של מלך שבא והרתיק על פתחו של מלך, ויצא המלך לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג, אף הוא הפליג, [ואף] חזקיה מלך יהודה הזכירה לפני הקב"ה, דכתיב זכור [נא] את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם והטוב בעיניך עשיתי (מ"ב כ' ג'), ואמרין מאי והטוב בעיניך עשיתי, (ד) אמר רב יהודה אמר רב שסמך נאולה לתפילה. (ה) העיד ר' יוסי בן אליקים משום קהילא קדישא שבירושלים כל הסומך נאולה לתפילה אינו ניוק כל אותו היום כלו:

[כב] (א) ועומדן בתפילה, (ב) והמתפלל צריך שיכוין לבו, ולהתפלל בלחש שלא להשמיע קולו, דתנו רבנן המתפלל צריך שיכוין (אל) [את] לבו, (ג) אבא שאול אומר סימן לדבר תכין לבם תקשיב אונך (תהלים י"ז), (ד) א"ר יהודה [כך היה] מנהג של ר' עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה לפני כולו, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומצאו בזוית אחרת [וכל כך למה] מפני השתחוואות והכרעות:

[כג] (א) יכול מתפלל אדם כל היום כולו, כבר מפורש על ידי דניאל, שנאמר וימנין תלתה ביומא (הוה כרד) [הוא כרד] על ברכו (ומצלי ומודי) [ומצלא ומודא] קדם אלהה (דניאל ו' י"א) יכול משבא דניאל לגולה (תתחיל) [הוחלה] ת"ל כל קבל (ריהוה עומד) [רי הוא עבד] מקדמת דנא (שם שם) יכול יתפלל לכל רוח שירצה, כבר מפורש על ידי דניאל, וכיון פתיחן ליה בעליתא נגר ירושלם (שם שם) יכול יהא כוללן בבת אחת, כבר מפורש על ידי דוד, ערב ובקר וצהריים אשיחה ואהמה וישמע קולי (תהלים נ"ה י"ה), יכול ישאל צרכיו ואחר כך יתפלל, כבר מפורש על

[כא] (ב) ומיבעי ליה למסמך נאולה לתפילה. סדר רע"ג (צד 6). (ג) דא"ר זירא בשם אבא בר ירמיה, הובא בסדר שם והוא בירושלמי ברכות פ"א סוף ה"א (דף ב' ע"ד) וסבא בתמי' מוסח ל"ש ע"א ועיין בבבלי ברכות מ"ב ע"א שלש תניסות הן ועיין דברים רבה פ"ב אות י' שנו חכמים שלשה תניסות הן והובא בשרש' מוסרי ד' אות ט' ומסמך קליד אות ד'. (ג) אמר ר' אמי, הובא ג"כ בסדר ותוא בירושלמי שם ורש"י ברכות דף ד' ע"ב דיה זה תסומך הביא תירושלמי. (ד) אמר רב יהודה אמר רב, ברכות י' ע"ב. (ט) תעיד ר' יוסי בן אליקים. שם ט' ע"ב.

[כב] (ב) ועומדן בתפילה. סדר רע"ג דף ד' ע"א. (ג) והמתפלל צריך שיכוין לבו. ברכות ל"א סע"א ע"ש. (ג) אבא שאול אומר, גמרא שם. (ד) א"ר יהודה. גמרא שם. **[כג] (ב) יכול מתפלל אדם כל היום כולו**. סדר רע"ג שם והוא מנמרא ברכות ל"א ע"א.

סדר רשי

ידי שלמה, (ב) שנאמר לשמוע אל הרינה ואל (תחינה) התפילה (מ"א ח' כ"ח), רינה זו תפילה (תחינה) [תפילה] זו בקשה. אמר רב המנונא (ג) הני הילכתא גברואתא איכא למשמע מהני קראי דחנה, וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וזו (ש"א א' י"ג) (ד) מכאן להתפלל שתהא תפלתו בלחש, (ה) וסמך למדה לעשות כן מהקב"ה, במקום אשר תשחם העולה תשחם החמאת (ויקרא ו' י"ח), מפני כבוד הבריות שעולה באה בדרבה, חמאת בא על חמא, ואם היה מקום מיוחד בעזרה לשחום את החמאת, ידעו הכל שהחמאת היא זו, וילבינו פניו של זה, אבל כשנשחם החמאת במקום העולה, כסבורין שהיא עולה, ולא ידעו בחמאו של זה, אמרה חנה כיון שהקב"ה חס על כבוד הבריות, אף אנו צריכין לחוש ולהתפלל שמונה עשרה בלחש, שבהם מתעורר אדם על חמאיו ולא ישמע חבירו, אבל שאר תפילות שאינן של וידוי כגון ברכות שלפני קרית שמע ושלאחריו, אין צריך לאומרו בלחש. ויחשבה עלי לשכורה (ש"א שם), (ו) א"ר אלעזר מכאן לשכור שאסור להתפלל:

[כד] (א) והמתפלל צריך שיכנס שיעור שתי פתחים בבית הכנסת ואחר כך יתפלל, שנאמר לשמור מזוות פתחיי (משלי ח' ל"ד), (ב) ומי שעומד חוץ לבית הכנסת כמי שאינו עומד בבית הכנסת, ואפילו פניו (בבית) [כלפי בית] הכנסת, ואם יש תשעה בבית הכנסת אינו נמנה עמהן, דתנן גבי עירובין בזמן שתשעה במקום אחד ואחד חוץ אותו מקום אין מצטרפין:

[כה] (א) ומאן דקאים לצלווי מיבעי ליה למיקם באימתא, (ב) דאמר רב חמא

(ג) שנאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה רינה זו תפלה תפלה זו בקשה. כן תקנתו, וגם בסדור ריעג שם בסעות שנאמר לשמוע אל הרנה ואת התחנה, רנה זו תפלה תחנה זו בקשה, ואולי יש לחקן כל תפלה כל תחנה (מ"א ח' ל"ח), וראיתי כי גם בבבאי חוצות חריע חילדעסחייסער צד 52 חובא אל הרנה ואל התחנה. (ג) הני הלכתא גברואתא. כ"ח בסדור ריעג ובסמך (צד 14) וצ"ל כמה הלכתא כמו שהוא לכונן בגמרא. (ד) מכאן להתפלל שתהא תפילתו בלחש. ע"י בגמרא שם גירסא אחרת וגם בסדור ריעג ובסמך חגי' כמו בסדור רשי וסרע"ג חביא זה בשם ר' אלעזר. (ס) ומסי למדה לעשות כן מהקב"ה כ"י. זה לא חובא לפניו בסדור ריעג והובא גם בסמך צד 14. (ו) א"ר אלעזר מכאן לשכור שאסור להתפלל. ברכות ל"א סע"א ושם לא חובא בשם ר' אלעזר וגם בסדור ריעג ובסמך חו"א בשם רבי אלעזר.

[כד] (ב) והמתפלל צריך שיכנס שיעור שתי פתחים בביתכ"י. ברכות ח' ע"א וע"ש בפרש"י, ובמדרש משלי פ"ח אות ל"ד לשכור מזוות פתח, אלו שערי תפלה שחייב אדם לחשוב לבית הכנסת ויכנס שני פתחים ואח"כ יתפלל, והעירותי שם בהערה כי שהוא שיטת חירושלמי ברכות פ"ח (ף פ' ע"א) רב תסדא אמר זה שנכנס לבית הכנסת צריך להכנס לפנים משני דלתות, מה טעם אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום, דלתותי ולא דלתי מזוות ולא מזוות, אם עשה כן מה כתיב תמן כי מוצאי מצא חיים, ובגמרא בבלי ברכות ח' ע"א לעולם יכנס אדם שני פתחים בבית הכנסת שני פתחים סלקא דעתך אלא אימא שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל. ועיין טור א"ח סי' צ"י. והביא שם גם חירושלמי ועיין בב"י שם, ועי' בתרא"ש ברכות שם וכן בפ"ע א"ח סי' צ"י ובמדרש דברים רבה פ"ו אות ב' חובא מאי לשקוד על דלתותי, אמר הקב"ה אם הלכת להתפלל בתוך בית הכנסת אל תעמוד על הפתח החיצון להתפלל שם אלא הוי מחבין להבגס דלת לפנים מרלת, לשקוד על דלתי אין כתיב אלא על דלתותי ב' דלתות. והוא כשיטת חירושלמי. (ג) ומי שעומד חוץ לבית הכנסת. ע"י עירובין צ"ב ע"ב ועי' תוס' שם ד"ה תשעה.

[כה] (ב) ומאן דקאים לצלווי, סדור ריעג (צד 7) וחובא בפרס סי' א'. (ג) דאמר רב

בר בינא אמר רבי שמעון חסידא המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו ישכינה כנגדו, [ושנאמר] שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים ט"ז ח'), (ג) ותנן אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראשי, ומתנינן מנא הני מילי, אמר ר' אלעזר דאמר קרא והוא מרת נפש (ותתפלל אל) [ותתפלל על] ה' ובנה תבנה (יש"א א' י') :

[בז] (א) ומיבעי ליה לאיניש למיקבע דוכתא לצלותא, (ב) דאמר ר' חלבו אמר רב הונא כל הקובע מקום לתפילתו אלהי אברהם בעזרו, וכשמת אומרים לו אי חסיד אי עניו מתלמידיו של אברהם אבינו, ואברהם נופיה מלן דקבע [מקום], דכתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם וגו' (בראשית כ"א י"ד), ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמוד פנחס ויסלל (תהלים קי"ו ל'). (ג) אמר רב חלבו אמר רב הונא (ד) כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע, שנאמר סביב רשעים יתהלכון כרום זולות לבני אדם (שם י"ב ט'), אמר אב"י לא אמרן דלא מהדר אפיה לבי כנישתא, (אלא) [אבל] מהדר אפיה לבי כנישתא לית לן בה :

[בז] (א) רב אבא בריה דרב חייה בר אבא בשם ר' יוחנן אמר צריך אדם להתפלל במקום המיוחד לתפילה, מאי טעמא, אמר קרא בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך (שמות כ' כ"ד) אשר תזכור אין כתיב כאן, אלא אשר אזכיר, (ב) א"ר תנחום בר חייה צריך אדם ליחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל, מנא הני מילי, דכתיב ויהי דוד בא [עד] הראש (ג) אשר ישתחוה שם [לאלהים] (ש"י ט"ז ל"ב), (ד) ר' יוסי ור' חלבו בשם [ר'] ברכיה, ומטו בה משום ר' אבדימי דמן חיפה צריך אדם להסב פניו אל הכותל ולהתפלל, מאי טעמא דכתיב ויסב חזקיה פניו אל הקיר ויתפלל (ישעי' ל"ח ב'). (ה) אמר רב יהודה ואיתימא ר' יהושע בן לוי מנין למתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הכותל שנאמר ויסב חזקיה פניו אל הקיר (שם). (ו) אמר רב יצחק הרוצה שיתחכם ידרים וישעשר יצפון, וסימנך שלחן (בדרום) [בצפון] מנורה בדרום. ר' יהושע בן לוי אמר לעולם ידרים, שמתוך שמתחכם מתעשר, שנאמר אורך ימים בימינה כשמאלה עושר וכבוד (משלי ג' ט"ז) :

המא בר בינא. כנהדרין כיב ע"א ושם הגי' אמר רב חנה בר בינא, וזה חסר בסדור רע"ג שם. (ג) ותנן אין עומדין להתפלל. ברכות ל' ע"ב והובא בסדור רע"ג שם.

[בז] (ב) וסבעי ליה לאיניש למיקבע דוכתא לצלותא. סדור רע"ג (צד 7). (ג) דאמר ר' חלבו. ברכות ו' ע"ב. (ג) אמר ר' חלבו אמר רב הונא כל המתפלל. גמרא שם ושם איתא אמר רב הונא לכד וגם בסדור רע"ג שם ובמח"צ צד 14 הגי' אמר ר' חלבו אמר רב הונא. (ד) כל המתפלל אחורי בית הכנסת. עיין תוס' ברכות דף ו' ע"א ד"ה אחורי.

[בז] (ב) רב אבא בריה דרב חייה בר אבא בשם ר' יוחנן אמר. ירושלמי ברכות ט"ד ח"ד (דף ה' ע"ב) ושם הגי' אבא ר' חייה בשם ר' יוחנן ובסדור רע"ג שם תני ור' חייה בשם ר' יוחנן, ובמח"צ הוא כמו לפנינו בסדור רש"י. (ג) א"ר תנחום בר חייה. בירושלמי שם א"ר תנחום בר חנינא ובסדור רע"ג הובא א"ר תנחום בשם ר' חייה, ובמח"צ הגי' א"ר חייה. (ג) אשר ישתחוה שם לאלהים. בירושלמי סיים אשר השתחוה שם אין כתיב אלא אשר ישתחוה שם לאלהים, וכן הובא כן בסרע"ג ובמח"צ ולפנינו חסר. (ד) ר' יוסי ור' חלבו בשם ר' ברכיה. בירושלמי שם רבי יוסא רבי חלבו רבי ברכיה רבי חלבו וצ"ל כמו שחוא לפנינו וגם בסדור רע"ג וסח"צ הובא כמו לפנינו. (ה) אמר רב יהודה ואיתימא ריב"ל. בבלי ברכות ה' ע"ב והובא בסדור רע"ג שם. (ו) אמר רב יצחק הרוצה שיתחכם ידרים. ב"ב כ"ה ע"ב והובא בסדור רע"ג שם.

[כח] (א) ומיבעי ליה לכווני כרעיה, (ב) דאמר ר' יוסי בר חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב המתפלל צריך שיכוין את רגליו (ג) זו אצל זו, (ד) שנאמר ורגליו רגל ישרה (יחזקאל א' ז') (ה) וכי מצלי יתן אנסויה בארעא, ולביה לרקיע, (ו) דאמר ר' ישמעאל בר' יוסי כך אמר אבא המתפלל צריך שיתן (פניו) [עיניו] למטה ולבו לרקיע, (ז) כדי לקיים שני מקראות הללו, שנאמר נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים (איכה ג' מ"א), [ואומר] אשר יאשמו ובקשו פני (הושע ה' ט"ו) :

[כט] (א) לכך מפסיק לפניו שלש פסיעות קודם תפלתו, ולאחר תפלתו הולך לאחוריו ג' פסיעות, דכתיב ורגליו רגל ישרה (יחזקאל א' ז'), הרי שלש רגלים, והן שלש פסיעות קודם תפילה ואחר כך ישרה, מיישרין את תפילתו, וכן הוא אומר שמו מנחה ובואו לפניו (דה"א ט"ז כ"ט), כלומר כשמתפלל להתעשר עצימכם כאדם המביא דורון לפני המלך וכשהוא מגיע לפניו ממזרח ומפסיק שלש פסיעות, ואחר כך השתחוה לה' בהדרת קודש בברכת מנן, [דכתיב] וקף רגליו כקף רגל (יחזקאל שם), הרי שלש פסיעות לאחר תפילה: (ב) ד"א (מלאכי) [מלכי] צבאות ידודן ידודן (תהלים ס"ח י"ג), ידודן בהליכה ידודן בחזירה, וכמה שלש פרסאות, מנגד מנחה ישראל, וכנגדן אנו עושין שלש פסיעות בהליכה ובחזירה :

[ל] ופותח בתפילה, (א) כדאמר רב יוחנן בתפילה הוא אומר ה' שפתי תפתח (תהלים נ"א י"ז), ולבסוף יהיו לרצון אמרי פי (שם י"ט ט"ו), (ב) תניא המתפלל צריך שיכוין את לבו [בכולן], ואם אינו יכול לכוון בכולן יכוין את לבו כאחת מהן, (ג) וקא בעי בגמרא אהייא, (ד) אמר רב ספרא משום חד דבי רבי (ה) באבות: (ו) והבא להרגיל את דעתו חמיר סן ישנה בכוונתו יסביר את לבו (בפשי) [בכנוי]

[כח] (א) ומיבעי ליה לכווני כרעיה, סדור רע"ג שם. (ב) דאמר ר' יוסי בר חנינא ברכות י' ע"ב. (ג) זו אצל זו. הוא לשון רש"י בגמרא שם. (ד) שנאמר ורגליו רגל ישרה. כסרע"ג מים ובתלמוד איי [הוא בירושלמי ברכות פ"א ח"א] זה שעומד ומתפלל צריך לחשוות את רגליו, תרין אמוראין ר' לוי ור' סימון חד אמר כמלאכים וחד אמר ככחנים כו'. והירושלמי חביא גם הסוד אה"ח סי' צ"ח ע"ש. (ה) וכי מצלי יתן אנסויה בארעא ולביה לרקיע. זה ליתא בסדור רע"ג רק הוא בבחיג ברכות פ"ה (דף ה' סע"ד דפוס וויניציא) וכך מצלי ליתתי אנפיה לארעא ולביה לרקיעא כו'. ואולי נשטם בסדור רע"ג לפנינו. (ו) דאמר ר' ישמעאל בר יוסי כך אמר אבא. יבמות ק"ה ע"ב והובא ג"כ בבב"ב שם. (ז) כדי לקיים שני מקראות הללו שני נשא לבבנו ואומר אשר יאשמו. בגמרא שם לא הובא הכתוב אשר יאשמו, רק הובא כן בבב"ב שם.

[כט] (א) לכך מפסיק לפניו ג' פסיעות. הובא גם בפרדס סי' נ"ז (דף י"ח ע"ב) קצת במגן אחר ובאריכות יותר. (ב) ד"א מלכי צבאות ידודן ידודן. גם זה הובא בפרדס שם ובעל שכלי חלקם סי' כ' (דף י' ע"א) חביא המאמר הזה כן ד"א בשם רבינו שלמה והעירוני בס' האורה במבוא צד 122 הערה י"ג הדרש ידודן בהליכה ידודן בחזירה הוא במדרש תהלים מזמור ס"ח אות ז', חזית פ"ה פסוק כרם היה לשלמה, קהיר פסוק שבתי וראה ומה שהביא וכמה ג' פרסאות כנגד מנחה ישראל ע"י במדרש תהלים שם הערת י"ד מה שהבאתי בשם הסכילתא.

[ל] (א) כדאמר ר' יוחנן. ברכות ד' ע"ב. (ב) תניא המתפלל כו'. ברכות ל"ד ע"ב וחוספתי בפנים כי השמים הסתחיק סן לבו עד לבו. (ג) וקא בעי בגמרא אהייא. הוא שם בתהלת המיסמא. (ד) אמר רב ספרא, בגמרא לפנינו א"ר חייא אמר רב ספרא. וגם בפרדס ריש סי' א' הובא אמר רב ספרא לבד. (ה) באבות. ע"י פירש"י בגמרא שם. (ו) והבא להרגיל

חיבתיה וכפירוש מטבע שלה כל שעה שאמרה בתפילה אז יצא ידי חובתי כולה מעין פתיחה נוסדה. אע"פ שהתניות נראים של פרקים, וענין בולן על סוד אחד הוקבע, וענין אחד לכולנה:

[לא] (א) אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, כדי להזכיר שמותן של אבות, (ב) דאמר מר מניין שאומרים אבות, שנאמר הכו לה' בני אלים (תהלים כ"ט א'), האל הגדול על שם אברהם, שנאמר ואעשך לגוי גדול (בראשית י"ב ב'), כלומר גוי של האל הגדול, וכיון שאמר האל הגדול סיימו מטבעו של הקב"ה, (ג) משה אמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י' י"ז), והרי גדולתו ונוראותיו אבות נודעו תחילה, דכתיב ויתהלכו מניו אל גוי (ו) לא הניח לאיש לעושקם (דנ"א ס"ז ב' ונ"א), (ד) ועוד עד היום הזה הניח לבניהם שה פזורה בין אריות, אומה [יחידה] בין שבעים אומות, ובנבחרתו וגדולתו ונוראותיו מנין על ישראל באמיתו סוחרה וצינה, וכך חזרה עטרה למקומה, וקבעו בה אל עליון לפי שנתברך אל על ידו והוא גם נתברך לאל עליון, שנאמר ברוך אברהם לאל עליון [וגו'] וברוך אל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט וכ'), ולכן קבעו בה קונה הכל, גומל חסדים טובים, (ה) דדרשינן כל אורחות ה' חסד ואמת לנוצרי ברייתו ועדותיו (תהלים כ"ה י'), (ו) מי נוצר ברייתו אברהם על המילה, (ז) וראשית תורה ואמצעיתה וסופה חסד, וילא אליו ה' (בראשית י"ח א'), (ח) שביקרו ביקור חולים, ועמד עליו ובקש אברהם לעמוד, עד שאמר לו

את רעתו תמיד כו', כ"ה גם במח"ו צד 16 ושם הג"י להרגיל עצמו תמיד. ובפרדס ריש סי' א' חסאמר בסגנון אחר וכך איתא שם: גדולים הם מעשי אבותינו דיל שחוגדלו בזאת שיש בה גדולות ונוראות אלהינו. בא וחבן במאמריה גם בפירושיה ובתקניה, ושימיה לפניך בעת תפילתך ואז אתה בכוונת עליה כל החיובות שבאות מעיך [ציל אצ"פ] שנראין מעניינין הרבה כולן על יסוד הוקבעו וענין אחד לכולן. מזה יראה הקורא כי בפרדס הלשון נשתנה.

[לא] (ב) אלהי אברהם כו', גם זה הובא בפרדס שם. (ג) דאמר מר. מגילה י"ז ע"ב. (ג) משה אמר האל הגדול הגבור והנורא כו'. בפרדס שם הוא בסגנון אחר ע"ש. (ד) ועוד עד היום הזה. הובא בפרדס שם. (ה) דדרשינן כל אורחות ה' חסד ואמת לנוצרי ברייתו ועדותיו, מי נוצר ברייתו, אברהם על המילה. כ"ה כמו לפנינו במח"ו (צד 16). ובפרדס סי' א' חסאמר מקושע וכך איתא שם. שחוא נצטות על המילה וישראל כרתו ברית עם הקב"ה בסתן תורה לשמור מצותיו על כן אורחות ה' [חסד ואמת לנוצרי ברייתו] שהן של חסד ואמת ולכן כת אלו שהם נוצרי ברייתו והרבה חסדיו גידל אלהים לאבותינו ולנו ואח"כ הובא חסאמר ראשית תורה ואמצעיתה וסופה מליא חסד כו', וג"כ בשינויים מאשר לפנינו, והנה המדרש שהובא בסדור רש"י גם במח"ו הוא בשינויים בתחומא הקדום וירא אות ד', ובקיצור באגדת בראשית פרק י"ט (צד 89 אשר תוצאתי לאור) ונראה כי ה"ל לפני רש"י באותו מדרש. (ו) מי נוצר ברייתו אברהם על המילה. בתחומא שם הערה כ"ט העירותי באגדת בראשית הביא גם סיפא דקרא לנוצרי ברייתו ועדותיו וסיים זה אברהם שנצר ברית מילה. ואין ספק שנשמעם בתחומא שם. (ז) וראשית תורה ואמצעיתה וסופה חסד. תחומא שם וע"ש בחערה ל'. (ח) שביקרו ביקור חולים ועמד עליו ובקש אברהם לעמוד. כ"ה גם במח"ו ובתחומא בסגנון אחר כיון שנגלה עליו הקב"ה, היה יושב, שנאמר והוא יושב פתח האהל (בראשית י"ח ב') בא אברהם לעמוד א"ל הקב"ה אל תצטער לעמוד שב לך שני גאום ה' לארצו שב לימיני (תהלים ק"א א') אל אברהם וכי כך הוא דרך ארץ שאני יושב ואתה עומד, א"ל הקב"ה אל תצטער, וכן אתה בן מאה שנה שב כו'. וסובא בילקוט תהלים רמז תת"ל ר"ה מסומר לאסף וחסד הציון תחומא והציון מדרש מוסב על זשי"ה לא תכיר פנים, והוא בשרם מסומר כ"ב אות י"ט וע"י פסיקתא דריב"ז ה' התדרש (סי' ע"ב) ובזכר פ"ה אות ד'.

הקב"ה שב ואל תצמער, אמר לפניו וכי ברין הוא שאהא אני יושב ואתה עומד, אמר לו אל תתמה (ט) שהרי בניך בני ארבע וחמש שנים עתידין לישב בבית הספר, ואני עומד עליהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים ס"ב א') מיד עמד וקילס להקב"ה, ואמר ותתן לי מגן ישעך (שם י"ח ל"ו) (י) שעזרתני נגד המלכים, וימניך תסעדני (שם שם) שאחזת במילה ואני קוצץ, שנאמר זכרות עמו הברית (נחמ' ט' ח'), שאינו אומר זכרות לו, וענותך תרביני (תהלים שם), שאני יושב ואתה עומד, הרי שנמל לו הקב"ה חסדים טובים. (יא) ועוד אברהם לבש מידתו של הקב"ה, ועיטרו הקב"ה בעטרתו, ואיזה הוא זו זיקנה עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (משלי ט"ז ל"א), וכתוב ושער ראשיה כעמר נקי (דניאל ז' ט'), וכתוב ואברהם זקן (בראשית כ"ד א'), וזכר חסדי אבות, לדורותם אחריהם, (יב) כראמינן ה' יראה (שם כ"ב י"ד), יהי רצון בשעה שיהיו בניו של יצחק כאין לירי (יג) (עבודת מעשים) [עבירות ומעשים רעים], תהא נזכר להם אותה עקידה ותתמלא עליהם רחמים, (יד) ואומר ה' פעלך בקרב שנים חייהו ובקרב שנים תודיע ברוגזו רחם תזכור (חבקוק ג' ב'), רחם בנימטריא זה אברהם, וקבעו בה ומביא גואל לבני בניהם, לפי שאבות העולם מתפללין על הגאולה, (טו) כי הא דאליהו הוה שכיח במתיבתא [דרבין] וכו', (ואוקמינהו) [ולוקמינהו] כוליה כהדי הדדי (דחק) [דלא לדחק] שעתא ואתי משיחא בלא זימניה, (טז) לפי שמעשים הללו על ידי אברהם נעשו, קבעו וסדרו כאן את שבתיו וחשובו כמו שמזכיר

(ט) שחרי בניך בני ארבע וחמש שנים עתידים לישב בבית הספר כו'. בתחומא שם עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים לישב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות ואני עומד עליהם, וכי' ראגד בראשית פ"ט והעירות פ"ט בתחומא שם חציה ליג המאמר הזה מובא בקצת שינויים במחזור וויטרי ס' כ"ב (צד 16). וכאשר חובא מרש"ל כאשר חתיק איזה דברים מסח"ו באגרות שר"ל, השמים חמלה "בני" וחביא עתידין בניך לישב בבית הספר ד' וז' שנים ועל זה העיר הרש"ל אפשר לא היו חתינות יושבים בבית הספר רק ד' וז' שנים? נ"ל כי כל החתינות היו יושבים משנת חמש עד עשר שנים כו' ועל זה כתב אליו הרש"ל ראפאפארט בהכרמל שנה רביעית (משנת תר"ס) צד 689 בדבר המדרש שהעתיק מסח"ו חנה יפה פירשת אותו שחכונת על לסוד הקנים משנת חמש עד עשר וע"ש שהאריך בזה, אולם לפנינו בסח"ו ובסדרו רש"י הגי' הנכונה בני ארבע וחמש שנים, ובתחומא בני ג' שנים בני ד' שנים, וגם באגרת בראשית שם חובא עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים יושבין בבית הכנסת. (י) שעזרתני נגד המלכים כו'. בתחומא הקדום שם תחילת אברהם לקלס להקב"ה ותתן לי מגן ישעך כשרדפו המלכים שני' אל תירא אברם אנכי מגן לך, וימניך תסעדני, כשאחזת עמי הגרלה והייתי אתך, וענותך תרביני שאני יושב ואתה חותך, וחובא בילקוט שמואל רמז קס"ב בשם התחומא. (יב) ועוד אברהם לבש מידתו של הקב"ה. בסח"ו ועוד אברהם לכשמתו של הקב"ה, המלה נשתבשה וטן לבש מדתו נעשית לכשמתו. (יג) כראמינן ה' יראה יהי רצון כו'. ב"ר פניו אות ו'. (יד) עבודת מעשים. תקנת עבירות ומעשים רעים כמו שהוא לגנזן בב"ר שם. (יז) ואומר ה' פעלך וגו' רחם תזכור רחם בגימטריא אברהם. זה ליתא בב"ר וחובא גם בסח"ו ובפרדס ס' א'. ובפרדס שם המאמר בשינויים מטה שהוא לפנינו בסדרו ובהרחבת לשון המתחיל ועל כן התפלל משה באחרונה כו' (דף ז' ע"א) עד ולכך אנו אומרים בתפלה זכור חסדי אבות (דף ז' ע"ב) גם נוסף שם עוד מאמר ועוד קבעו בה ומביא גואל כו' עד אבותינו מתפללין על הגאולה. (טו) כי הא דאליהו הוה שכיח במתיבתא. ב"מ פ"ה ע"ב, ובמקום דחקי שעתא, תקני דלא לרחקי שעתא כמו שהוא בפרדס שם, ובגמרא לפנינו נוסחא אחרת סב"ר תקפי ברחמי, ופירש"י תקפי ברחמי מרבין בתפלה. (טז) לפי שמעשים הללו ע"י אברהם נעשו כו'. עד דיוקן הללו חסר בפרדס שם.

אברהם. (יז) דגמרינן שמע [אלהינו] אל תפלת עבדך ואל תחנוני והאר שניך על מקדשך השמם למען (ה) [אדני] (דניאל ט' י"ז). למענך (ה) מביעי ליה, אלא למען אברהם שקראך אדון, הרי כאן שרצה להזכיר אברהם ולא הזכיר שמו, אלא שבחו, דלכך סדרו כל זה, שבתו של אברהם הוא מונה והכל מעין מין, כדאמרינן סדר היכלות הוא מונה, דיוקין הללו וכיוצא בהן שים בלבך ונמצאת שלם בכוונה תמיד:

[לב] **וכורע תחילה וסוף**, (א) דאמר ר' חנינא סבא משמיה דרב המתפלל כשהוא כורע כורע בכרך, כשהוא זוקף זוקף בשם דכתיב ה' זוקף כפוסים (תהלים קמ"ו ח'), (ב) רב ששת כי הוי כרע כרע כחורא, כי הוי זוקף זוקף כחיוויא, (ג) סירוש כחורא כשכט שכיר אדם וחובטו כלפי מטה בכת אחת וכך היה מוסף ראשו תחילה, דכתיב הלכוף כאגמון ראשו (ישעי' נ"ח ה'). כחיוויא כנחש הזה כשהוא זוקף עצמו מנביה תחילה ראשו וזוקף מעט מעט, כך אדם יהיה זוקף בנחת ראשו תחילה ואחר כך ממך ראשו שלא תראה כריעתו עליו כמשא:

[לג] (א) **מתפילת מוסף של יום האחרון של סוכות עד יום ראשון של ססח מזכיר** [בנבירות משיב הרוח ומוריד הגשם יום ראשון של ססח הראשון מזכיר] והאחרון אינו מזכיר, (ב) ומיום ששים לתקופת תשרי עד יום ראשון של ססח, אומר שאלה בברכת השנים ואם לא עבר רובו של יום כשנפלה תקופה של תשרי או יום תקופה מתחיל, (ג) ואיבעיא להו יום ששים כלפני ששים או כלאחר ששים, ואתא רב פפא וססקה יום ששים כלאחר ששים:

[לד] (א) **אמר רב יהודה** אמר רב טעה בכל הכרכות כולן אין מעלין אותו, בברכת המינין מעלין אותו, חיישינן שמא מין הוא. ואמר רב יהודה אמר רב ואיתמא ר' יהושע בן לוי כשלא התחיל אבל כשהתחיל גומרה:

(ח) דגמרינן כו'. ברכות ז' ע"ב.

[לב] (ב) דאמר ר' חנינא סבא. ברכות י"ב ע"א. (ג) רב ששת כו'. שם י"ב ע"ב.

(ג) מ"י כחורא כו'. הוא כפי' רש"י בגמרא שם ועי' ערוך ערך חור מה שחביא מ"י בשם רב חמי נאמן דל.

[לג] (ב) מתפילת מוסף עד יום אחרון של סוכות. תענית ב' ע"א והובא בסחי' צד 17.

(ג) יום ששים לתקופת תשרי אומר שאלה בברכת השנים כו'. כ"ה גם בסחי' שם. וראיתי בסדר רע"ג (דף ח' ע"א) חביא כך: ומיום ששים של תקופת תשרי עד תפלת מנחה, ותפלת מנחה בכלל של ערב ירם תראשון של ססח שואל כך, ותן סל ומסר וכו'. ומאחר תפלת מנחת ארבעה עשר בניסן שתמו ערב יום אינו שואל סל ומסר בברכת השנים, עד שיגיע יום ששים של תקופת תשרי, וביום ששים גופו שואל כו'. ועיין בהראש"ש תענית פ"א ס"י ד' שחביא בשם הירושלמי דתנן ס' יום מנינן להו מעת לעת אחר נפילת התקופה פעמים מתחילין ביום פעמים מתחילין בלילה, ואולם הירושלמי לא נמצא לפנינו כמו שהעיר תרב בעל קיצ שם ועיין בהנחות מייסוגיות ה' תפלה ס"י ט' שכתב דלא כסדר רב עמרם כו' ע"ש ועיין סור ארץ ס' קי"ז ועיין שבלי הלקט השלם ס' כ"א וסה שחביא שם שאלו את רבינו יצחק ב"ר יהודה דל סה ראו לקבוע וסן שאלה לששים בתקופה כו' זה חובא בלקוטי תפרוס (דף ח' ע"ג) ועיין בפרוס בסופו בלקוטים דף נ"ח ע"ד ושאלתם מה ראו לקבוע וסן שאלת ספר בששים בתקופה בגולה כו' והובא בחופש מסבונים בתשובת רש"י לר' נתן בר מכיר תשובה ב'. (ג) ואיבעיא להו יום ששים כלפני ששים. תענית י' ע"א.

[לד] (ב) אמר רב יהודה אמר רב. ברכות כ"ה ע"א.

[לה] הנע להודאה כורע תחילה וסוף, וכשמגיע שליה צבור למודים צריכים כל הצבור לשוח עמו. (א) דתני ר' חלפתא בן שאול הכל שוחחין עם שליה צבור בהודאה, אמר ר' זירא בלבד במודים (ב) בזמן ששלוח צבור אומר מודים ואומרים העם מודים אנהו לך שאתה הוא ה' אלהינו ואלהו אבותינו אלהי כל בשר יוצרנו יוצר בראשית נשבחך בברכות ובהודאות לשמך הגדול על שהחיייתנו וקיימתנו כן תחיינו ותחוננו ותקבצנו מארבע רוחות הארץ להודות לך בחצרות קדשך לשמור חקיך ולעשות רצונך בלבב שלם על שאנו מודים לך:

[לו] (א) אמר ר' יהושע בן לוי המתפלל צריך שיכרע (ב) עד שיחשקו כל חליות שבשרה, עולא אמר (ג) עד כדי שיראה איסר כנגד לבו, ר' חנינא אמר כיון שנענע בראשו שוב אינו צריך, אמר רבא הוא דמצער נפשיה (ד) ובייף [רישיה] ומחחי כמאן דכרע, (ה) ולא ליעביד כורנוקא. (ו) תניא צבוע זכר לאחר שבע שנים (ז) נעשה נקבה, שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים:

[לז] (א) ולא מיבעי ליה לאיניש לאוספי על סדר תפלה, (ב) דתניא שמעון הקטלי הסדיר שמונה עשרה [ברכות לפני ר' גמליאל] על הסדר ביבנה (ג) ואמר ר' ירמיה ואיתימא ר' חייא בר אבא ואמרי לה במתניתא תנא מאה

[לה] (א) דתני ר' חלפתא בן שאול. ירושלמי ברכות פ"א ח"ה (דף ג' סוף ע"ג), וכל חלשון וכשמגיע חשיץ למודים, גם דתני ר' חלפתא, הובא בסדר רע"ג דף י"א ע"א. (ב) בזמן ששלוח צבור אומר מודים, ואומרים העם מודים אנהו לך כו'. הוא מודים דרבנן ותפלת מודים שאמרו העם הובא בגמרא סוכה ס' ע"א. והובאו שם נוסחאות שונות וסיים שם אמר רב פפא תילכך ניסרינחו לכולהו ובירושלמי ברכות פ"א ח"ה (דף ג' ע"ד) הובא ג"כ נוסחת מודים וירושלמי הובא בתוס' סוכה שם ד"ה על וזה שהביאו שם בשם הערוך ערך חוראה לא נמצא בערוך בירושלמי ויש לתקן בערך דר. וראיתי כי הירושלמי הובא גם בסדר רע"ג דף י"א ע"א וגם הביא שם נוסחת הבבלי.

[לז] (א) אריב"ל הסתפלל צריך שיכרע כו'. ברכות כ"ח ע"ב ושם תני א"ר תנחום אמר ריב"ל, והובא בסדר רע"ג דף י" ע"א וגם הוא הביא א"ר תנחום אמר ריב"ל. (ב) עד שיחשקו. עיין פירש"י בגמרא שם. (ג) עד שיראה איסר כנגד לבו. עיין בפירש"י שם. (ד) ובייף רישיה. כצ"ל וכן הובא בסרע"ג שם וזה ליתא בבבלי. (ה) ולא ליעביד כורנוקא. כן הביא ר' עמרם גאון בסדרו שם. וכ"ה בסחי' (צד 18). וברור שהמלה ששובשת וצ"ל ולא לעביד כהדרונא והוא עפ"י ירושלמי ברכות פ"א ח"ה (דף ג' ע"ד) תני ובלבד שלא ישוח יותר מראי א"ר ירמיה ובלחוד דלא יעבוד כהדין חדרונא ופי' חדרון בלשון סורי מין חלפתא. וחרונס ירושלמי וחצב למינהו (ויקרא י"א כ"ט) חדרונא. והירושלמי הובא בתוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה: כרע וכתבו חדרונא [צ"ל חדרונא] היינו חרונס של צב. והצב כשהוא שוחת ראשו זקוף עכ"ל. ובסדר רע"ג הציג המגיה את פי' הסלה זרנוקא בשם סעריך המערכת. אבל אין לענין חוראתה שייכות לכאן. רק הוא כמו שכתבתי. (ו) תניא. ב"ק פ"ז ע"א והובא ג"כ בסדר רע"ג שם. (ז) נעשה נקבה. כ"ה גם בסרע"ג ובסחי' ובגמרא הני' נעשה עפ"ל ובסדרו שם חסדור חסרל בפעות מלת "נקבה" וגם בירושלמי פ"א ח"ג (דף ג' ע"ב) איתא צבוע הזכר נעשה נקבה. וחירושלמי הובא בסדר רע"ג בקיצור.

[לז] (א) ולא מיבעי ליה לאיניש לאוספי על סדר תפלה. סדר רע"ג דף ח' ע"ב (ג) דתניא שמעון הקטלי הסדיר כו'. ברכות כ"ח ע"ב מגילה י"ז ע"ב. (ג) ואמר ר' ירמיה ואיתימא ר' חייא בר אבא ואמרו לה במתניתא תנא. כ"ה גם בסדר רע"ג ופח"צ צד 18 אבל בגמרא מגילה שם תני א"ר יוחנן ואמרי ליה במתניתא תנא.

סדר רשי

ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר (ד) ותנן במתניתין רבן גמליאל אומר בכל יום ויום מתפלל אדם י"ח ברכות. (ה) הני תשע עשרה דיוויין. ברכת המינין ביבנה תקנוה. (ו) בתר ישו בן סנדירא משום מינין. (ז) ומתני' בגמרא הני תמני סרי כנגד מי [תקנוה]. אמר הלל בריה דרב ישמאל בר נחמני (ח) כנגד י"ח אוכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אליהם (תהלים כ"ט). (ט) רב יוסף אמר כנגד י"ח אוכרות שבקריית שמעון. (י) ור' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי כנגד י"ח חליות שבשדדה:

[לח] (א) בחר דמסיים צלותיה אי בעי (ליה) למימר וידוי אי נמי מירי דבעי יש רשומא בידיה. (ב) והכי תקינו למימר בחר צלותיה, אבינו מלכנו אלהינו יחד שמך בעולמך, יחד זכרך בעולמך, יחד מלכותך בעולמך, בנה ביתך ושכלל היכלך, קרב קץ ביאת משיחך, סדה עמך, שמח עדתך, עשה למען שמך, עשה למען ימך, עשה למען היכלך, עשה למען משיח צדקך, עשה למעןך ולא למענינו, אלהי עד שלא נוצרתי וכו', אלהי נצור לשוני מרע וכו' עד יהיו לרצון אמרי פי וגו' (ג) כר' יוחנן. ואף דוד אמר לאחר י"ח ברכות מזמורים. (ד) כדאמרין בברכות:

[לט] (א) וצריך לסווע ג' פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו כאילו לא התפלל, (ב) ונותן שלום לכתחילה לשמאלו שלו.

(ד) ותנן. ברכות שם במשנה. (ה) הני תשע עשרה. בגמרא שם הני תמני סרי תשסרי חזין אמר ר' לוי ברכת הצדוקים ביבנה תקנוה. ובירושלמי ברכות מ"ה ח"ג (ח) ע"א) איתא כך אם יאמר לך אדם י"ח אינין אמור לו של מינים כבר קבעו חכמים ביבנה, ובתנחומא הקדום ריש וירא ולמדנו רבינו כמה ברכות מתפלל אדם בכל יום, כך שנו רבותינו צריך אדם להתפלל שמונה עשרה ולמה י"ח כנגד י"ח אוכרות שכתוב בתכו לה' בני אליהם, משיבין לה' לוי והוא בבבלי אומרים י"ח אמר להם אף הוא אומרים באוכרות שני אל הכבוד הרעים ע"ש בהערות ועיין במבוא התנחומא דף ס"ז ע"א סי' י"ד ובחזרה כ"ח ושם הארכתי. (ו) בתר ישו בן סנדירא משום מינין. בסחיו הובא בחר בן סנדירא משום מינין. (ז) ומתני' בגמרא הני תמני סרי כנגד מי תקנוה, אמר חילל בריה דרשב"ג כנגד י"ח אוכרות. ברכות כ"ח ע"ב ובגמרא הגי' אמר ר' הלל וכן בסחיו הובא אמר חילל. ובסדר רע"ג (דף י" ע"א) כנגד מי תקנוה, להלל כנגד אל הכבוד הרעים, המאמר משובש וצ"ל כמו שהוא בגמרא שם כנגד מי תקנוה א"ר לוי לרבי הלל בריה דרשב"ג כנגד אל הכבוד, ולפי ר' עמרם נאון היתה חגי' א"ר לוי להלל סבלי התואר ר' והוציג להלל ר"ל ל' הלל כנגד אל הכבוד. (ט) כנגד י"ח אוכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אליהם. ברכות שם ובירושלמי ברכות פ"ד ח"ג (ו' ע"ד בסוף) תענית פ"ב ח"ב (ס"ה ע"ג) ולמה שמונה עשרה? א"ר לוי כנגד שמונה עשרה אוכרות שכתוב בהבו לה' בני אליהם, וכן בתנחומא שם ולמה י"ח כנגד י"ח אוכרות שכתוב בהבו לה' בני אליהם ע"ש ח"ג בסוף כ"ח אות ב' כמה אוכרות יש בפרשה אמרו לו י"ח לכך אתם התפללו שמונה עשרה ברכות. (ט) רב יוסף אמר. גמרא שם. (י) ור' תנחום אמר. שם.

[לח] (ב) ובתר דמסיים צלותיה כו'. סדר רע"ג דף ס' ע"א. (ג) והכי תקינו למימר בחר צלותיה. סדר שם והובא שם נוסח אבינו מרכנו. (ג) כר' יוחנן. ברכות ד' ע"ב וז' ע"ב א"ר יוחנן בתחלה אומר ה' שפתי תפתח ולבסוף הוא אומר יהי לרצון אמרי פי. (ד) כדאמרין בברכות. דף ס' ע"ב.

[לט] (ב) וצריך לפסוע ג' פסיעות לאחוריו. סדר רע"ג דף ס' ע"ב. והוא בגמרא יומא נ"ז ע"ב. (ג) ונותן שלום. גמרא שם והובא בסדר רע"ג שם.

שהוא ימינו של הקב"ה, שנאמר מימינו אש דת למי (דברים ל"ג ב') (ג) ואמרין משמיה דרב מרדכי מקום שכלו ג' פסיעות שם צריך ליתן שלום, ואינו צריך לחזור למקום שהתפלל וליתן שלום, ואם חזר (ד) למה הוא דומה, לתלמיד הנפטר מרבו והלך לו, ולא הלך לו אלא עמד בקרוב הימנו, דומה לכלב ששב על קיוו, ואם חזר למקום שהתפלל ראו לו כאילו לא התפלל: (ה) וכי פסע ג' פסיעות נפיל על אנפיה ומצלי, (ו) דאמר ר' חייא בריה דרב הונא חזינא להו לאב"י ורבא (ז) דכי נפלי על אנפיהו מצלו אצלוי:

[ס] (א) תנו רבנן מניין שאומרים אבות שנאמר הנו לה' בני אלים, (תהלים כ"ט א') ומניין שאומרים גבורות, שנאמר הנו לה' כבוד ועוז (שם שם), ומניין שאומרים קדושות, שנאמר הנו לה' כבוד שמו (שם שם ב'), ומה ראו לומר בינה אחר קדושת השם, שנאמר והקדישו את קדוש יעקב וגו' (ישעי' כ"ט כ"ג), וכתוב וידעו (כל) תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח (ישעי' כ"ט כ"ד), ומה ראו לומר תשובה אחר בינה, דכתיב השמן לב העם הזה ואזינו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזינו ישמע וכלכבו יבין ושב ורפא לו (ישעי' י"י), אי הכי לימא רפואה אחר תשובה, לא סלקא דעתך, דכתיב וישוב אל ה' וירחמהו וגו' (ישעי' נ"ה ז'), אלא בתר תשובה סליחה היא, ומאי חזית דסמכית אהא סמוך אהא, כתיב התם קרא אחרינא הסולח לכל עונוכי הרופא לכל תחלואיכי הנואל משחת חייכי (תהלים ק"ג ג'), למיטר דנאולה ורפואה בתר סליחה, (אלא הכתיב) [והכתיב] ושב ורפא לו (ישעי' י"ג), לאו רפואה דתחלואין היא אלא דסליחה היא, ומה ראו לומר נאולה בשביעית, (ב) אמר ר' חייא בר אבא מתוך שישראל עתידין לינאל בשביעית, לפיכך קבעוה בשביעית, והא אמר מר בששית קולות, בשביעית מלחמות, במצאיי שביעית בן דוד בא, (ג) מלחמות נמי אתחלתא דנאולה היא, ואתחלתא דנאולה בשביעית מיהא הויה, ומה ראו לומר רפואה בשמינית, (ד) אמר

(ג) ואמרין משמיה דרב מרדכי, שם שם, (ד) למת הוא דומה לתלמיד הנפטר מרבו, בגמרא הוא כסגנון אחר ע"ש, ובסדור רע"ג (דף י' ע"א) תובא כך ואם חזר למקומו הראשון ונתן שלום למת הוא דומה לתלמיד הנפטר מרבו והלך לו ולא הלך אלא עמד בקרוב הימנו על מנת לחלק, ולא הלך וכשירצה לילך חזר ומתפטר ממנו דומה לכלב כו', וחלשון חזק ליתא בגמרא, (ס) וכי פסע ג' פסיעות נפיל על אנפיהו ומצלי, סדור רע"ג שם, (ו) דאמר ר' חייא בריה דרב הונא, ברכות ל"ד ע"ב וכן הוא בגמילה כ"ב ס"ב ובגמרא מגילה ח"ג, אמר ר' חייא בר אבין אבל בגמרא ברכות הוא כסו שהוא לפנינו, (ז) "דכי נפלי על אנפיהו", תובא גם בסדור רע"ג והמלות חללו ליתא בגמרא, ועיין ברש"י מגילה שכתב במגילה אצלוי על צדיקתן ולא נופלין על פניהם כסו לפי שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניהו, ועיין בתוס' ברכות שם ד"ח חזינא שכתבו פי' שחיו סמין על צדיקתן.

[ס] (ב) תיר מניין שאומרים אבות כו', מגילה י"ז ע"ב ותובא כל המאמר בסדור רע"ג דף ח' ע"ב, (ג) אמר ר' חייא בר אבא, כ"ה גם בסדור רע"ג ובספחיו צד 19 אבל בגמרא לפנינו יתאמר אמר רבא ועיין דקדוקי סופרים, (ג) מלחמות נמי אתחלתא דנאולה היא ואתחלתא דנאולה בשביעית מיהא הויה, בגמרא יתאמר רק מלחמת נמי אתחלתא דנאולה היא, ובסדור רע"ג שם תוא ג"כ כמו לפנינו מלחמת נמי תתחלה דנאולה היא ואתחלתא דנאולה מיהא בשביעית תויה ובספחיו מלחמת נמי אתחלתא דנאולה בשביעית מיהא הויה, (ד) אמר ר' אחא ואיתוסא ר' לוי, בגמ' שם, והמלות "ואיתוסא ר' לוי" ליתא ובמצא גם בסדור רע"ג ובספחיו.

ר' אהא ואיתימא ר' לוי מתוך שניתנה מילה בשמיני שצריכה רסואה, לפיכך קבעוה בשמינית, ומה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית, אמר ר' אלכסנדר כנור מפיקי שיעור. דכתיב שכור זרוע רשע ורע הדרוש רשעו כל המצא (תהלים י"ט), ודוד כי אמרה בפרשה תשיעית אמרה ומה ראו לומר קבוצ גליות אחר ברכת השנים, שנאמר ואחם (ערי) [הרין] ישראל ענפכם (תשחו) [תתנו] וסרין [כס] חשאי לעמי ישראל כי קרבו לבא (יהזקאל ל"ז ח'), כיון שנקבצו גליות נעשה דין ברשעים, דכתיב ואשיבה ידי עליך ואצריך כבוד סיניך (ואסירי) [ואסירה] כל בדיליך (ישעי' א' כ"ה), וכתיב ואשיבה (שופטים) [שופטין] כנראשונה (שם שם כ"ו), וכיון שעשה דין ברשעים כל המינין, וכולל וידים עם המינין, שנאמר ושבר פושעים וחטאים יחדיו ועוזבי ה' יכלו (שם שם כ"ח), וכיון שכל המינין מתרוממות קרנות הצדיקים שנאמר (מפני שיבה תקום), וכל קרני רשעים אנדע הרוממנה קרנות צדיק (תהלים ע"ה י"א), וכולל גרים עם הצדיקים [שנאמר] מפני שיבה תקום (ויקרא י"ט ל"ב), וסמך ליה וכי יגור אתך גר (שם שם ל"ג), והיכן מתרוממות קרנות הצדיקים בירושלים, (ו) שנאמר שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך (תהלים קכ"ב), וכיון שכאו לירושלים בא דוד עמהם, שנאמר (ואחד) [אחר] ישוּבו בני ישראל ובקשו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם (ונהרו אל ה') [ופחדו אל ה'] ואל טובו באחרית הימים (הושע ג' ה') וכיון שבא דוד באתה תפילה, שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי (ישעי' נ"ו ז'), וכיון שבאתה תפילה באתה עבודה, שנאמר עולותיהם וחבתיהם (יעלו) לרצון על מזבחי (שם שם), וכיון שבאתה עבודה באתה הודאה, שנאמר וזבח תודה יכבדני (תה' נ' ב"ג), ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה, שנאמר וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות ההטאת וגו' (ויקרא ט' כ"ב), ולימרה מקמי עבודה מי כתיב לעשות מעשות כתיב, ולימא בטר עבודה, הכתיב זבח תודה יכבדני (תהלים שם), ומאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי מסתבא עבודה והודאה חדא מילתא היא, ומה ראו לומר שים שלום אחר ברכת כהנים שנאמר וישמו את שמי על בניישראל ואני אברכם (במדבר י' כ"ו), וברכה (דוקא) [דהקב"ה] שלום היא, [שנאמר] ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כ' י"א) (ז) מיכאן ואילך אסור לספר בשבחיו של הקב"ה דאמר ר' אלעזר מאי דכתיב מי ימלא גבורות ה' ישמיע כל תהילתו (תהלים ק"ו כ'), למי נאה למלא גבורות ה', למי שישמיע כל תהילתו, (ח) אבל לאחר סיום י"ח ברכות, אם בא להרבות בתפילה קודם שיאמר יהיו לרצון אמרי פי הרשות בידו, ובלבד שלא יקבע ברכה לעצמו, (ט) ושנו רבותינו שואל אדם כל צרכיו בשומע תפילה, וכן בסוף כל הברכות כולן שואל מעין כל ברכה: [מא] (א) חנו רבנן המשמיע קולו בתפילתו הרי זה מקטני אמנה, והמגביה

(ס) ודוד כי אמרה בפרשה תשיעית אמרה. עיין רש"י שם ובסמכות הש"ס, ומה שחבוא תשיעית היא ותלוא עשירות היא אלא רס"ל אשרי ולמה רגשו חדא פרשה היא לכן הביא בפרשה תשיעית. (ו) שנאמר שאלו שלום ירושלים וגו'. בסרור רע"ג ודרשו את שלום העיר. (ז) מכאן ואילך אסור לספר בשבחיו של הקב"ה. גם זה הובא בסרור רע"ג (דף ט' ע"א) והוא בגמרא מגילת י"ח ע"א. (ס) אבל לאחר סיום י"ח. זה לימא בגמרא והובא בסרור רע"ג שם. (ט) ושנו רבותינו. ע"ז ח' ע"א.

[מא] (ב) ת"ר חסמסמיע קולו בתפילתו. מובא בסרור רע"ג (דף ט' ע"ב) והוא בגמרא

סדר רשי

קולו בתפילתו [הרי זה מנביאי השקר] והמנה (נ) [ק] והמספק בתפילתו הרי זה מנבי הרוח והמתעשש בתפילתו סימן רע לו, ויש אומרים הרי זה מנועה. והרק בתפילתו נאילו רק בסני המלך. (ב) המשמיע קולו בתפלתו, לא ישנו אלא שיכול לבזון את לבו בלחש, אבל אם אינו יכול לבזון את לבו בלחש (ג) לית לן בה, והני מילי ביוחיד. (ד) אבל בצבור לאו אורח ארעא. (ה) והמנהק והמספק [היט' מלמטה אבל מלמעלה לית לן בה] והמתעשש בתפילתו הרי זה סימן רע לו הני מילי מלמטה אבל מלמעלה סימן יסא לו (ו) דאמר ר' זירא הא מילתא איבעיא ליה (ה) בי רב המנוא (ז) (ותהי לה בכוליה) [ותקילא לי ככולין] תלמודאי. המתעשש בתפילתו סימן יסא לו, כשם שעושין לו נחת רוח מלמטה כך עושין לו נחת רוח מלמעלה. (ח) ר' זירא הוה (משמטיט) [משמטיט] מנייה דרב יהודה (ט) [דבעי למיסק לארץ ישראל דאמר רב יהודה] כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר בבבל יובאו ושמה (ישבו) יהיו עד יום סקדי אותם וגו' (ירמ' כ"ז כ"ב). אמר איזיל ואשמע מיניה מילתא [מבית ווערא] והדר איפוק אול ואשכח לתנא דתני קמיה דרב יהודה היה עומד בתפילה ונתעשש פוסק עד שיכלה הרוח וחזר ומתפלל, איבא דאמרי הכי תנא קמיה היה עומד בתפילה ובקש להתעשש מתרחיק ר' אמת ומתעשש ומסתין עד שיכלה הרוח, ואומר רבון העולמים יצרתנו נקבים נקבים [תלולים תלולים] גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכליטתנו, בחיינו חרפה וכלימה ואחריתנו רימה [ותולעה] ומתחיל ממקום שפסק, אמר [ליה] אילו לא באתי אלא לשמוע דבר זה דיי:

[מב] (א) הרק בתפילתו הני מילי דשדי לקמיה, אבל אי מבלע במניה לית לן בה, (ב) דאמר רב יהודה היה עומד בתפילה וגומדן לו רוק, מבליעו בטליתו, ואם היה טליתו נאה (ג) מבליעו באפי כסותו, (ד) ואי אינש דאנינא דעתיה שדי

ברכות כ"ד רע"ב. (ז) חמשמיע קולו בתפילתו. גמרא שם בשם ר' הונא וגם בסדר רע"ג ליהא "בשם ר' הונא". (ז) לית לן בת. וכ"ח בסדר רע"ג ובסחי צד 20 ובגמרא חגי' אבל אין יכול לבזון את לבו בלחש מותר. (ז) אבל בצבור לאו אורח ארעא. כ"ח בסרע"ג ובסחי שם אבל בגמרא חגי' אבל בצבור אתי למיטרי צבורא. (ט) וחמנתק וחמפסק היט' מלמטה אבל מלמעלה לית לן בה. חקנתי כמו שהובא בסדר רע"ג, ובסחי חגי' חמנתק וחמפסק היט' לרצונה ועיין בגמרא ברכות שם חנוסמא נשתנית ע"ש. (ו) דאמר ר' זירא הא מילתא איבעיא ליה (ח) בי רב המנוא. גמרא שם וכ"ח גי' סרע"ג שם אבל בגמרא חגי' אכלעא לי בי רב המנוא ובספירת הש"ס הובא ס"א איבעי לי. (ז) ותהי לה בכוליה תלמודאי. תקנתי ותקילא לי ככולא תלמודאי וכ"ח לנכון בגמרא שם ופירש"י ותקילא לי שקולא עלי וחביבה, ובסדר רע"ג ובסחי הובא לנכון. (ח) ר' זירא הוה משמטיט. בגמרא שם רבי אבא הוה קא משמטיט וגם בסדר רע"ג ובסחי חגי' ר' זירא. (ט) דבעי למיעל לא"י דאמר רב יהודה. חוספתי כמו שהוה בגמרא וחובא לנכון בסרע"ג ובסחי.

[מב] (ב) הרק בתפילתו ח"ס דשדי לקמיה כו'. הוא לשון סרע"ג שם, וכן הוא בסחי. (ג) דאמר רב יהודה. ברכות כ"ד רע"ב. (ג) מבליעו באפי כסותו כו' לא סבר לה מר מבליעו באפי כסותו. נשתבשה המלה וצ"ל באפרקסותו כמו שהוה בגמרא שם וחובא לנכון בסרע"ג ובסחי. רשי שם כתב אפרקסותו סדר שבראשו ושני ראשיו תלויין בפניו. ובאמת גם שם המלה משובשת וצ"ל באפרקסותו והמלה סורית ויונית עיין בענין השלם ערך אפיקרסין ועיין בפסיקתא ד"ח פסקא שקלים בחצרה ק"ד ושם הארכתי. ידרש הקורא משם. ופירשו חלוק צד דבוק בבשר (תעמר). (ד) ואי אינש דאנינא דעתיה שדי ליה לאחוריה. הוא לשון סרע"ג וכן הוא בסחי וליתא בגמרא רק הוא דברי הגמרא ר' עמרם.

ליה לאחוריה ומסתייה (ה) דאמר רבינא הוה קאימנא קמיה דרב אשי ואיזדמן ליה רוקא ופתקיה [לאחוריה] אמר ליה לא סבר לה מר מבליעו באפי כסותו, אמר לדידי אנינא דעתאי:

[מ] (א) ואסיר ליה לאינש דכי מצלי בהדי צבור למקדם לצלווי לחודיה מקמי ציבורא: (ב) ואסיר ליה לאינש למיתב בדי אמות דצלוחא, דכתיב אני האשה הנצבת עמך בזה להתפלל אל ה' (ש"א א' כ'), (ג) ואמר ר' יהושע בן לוי מכאן שאסור לישב בדי אמות של תפילה: (ד) ואסור למיחלף קמיה מאן דקאים בצלותא, (ה) דאמר ר' יהושע בן לוי אסור לעבור נגד המתפלל, (ו) מאי מעמא דמיפסקא לצלותיה: ואסור ליה (ז) למיקם בדוכתא דמידליא לצלותא, (ח) דאמר ר' יוסי משום ר' אליעזר לעולם אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, כגון על גבי מטה, ועל [גבי] ספסל, ועל גבי כסא, אלא במקום נמוך, שנאמר ממעמקים קראתיך ה' (תהלים קל"א):

[מד] (א) וכדקאי ומצלי מיבעי ליה לכווני כרעיה, (ב) דאמר ר' יוסי משום ר' אליעזר המתפלל צריך שיכוין רגליו, שנאמר ורגליהם רגל ישרה (יהזקאל א' ז'), (ג) ואסיר ליה לבר ישראל למיטעם מקמי צלותא, (ד) דאמר ר' יוסי משום ר' אליעזר בן יעקב מאי דכתיב לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט כ"ו), לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם, (ה) ואמר ר' יצחק משום ר' יוחנן [א"ר] יוסי בר חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל וקורא קרית שמע עליו הכתוב אומר אותי השלכת אחר גיורך (מ"א י"ד ט'), אל תקרי גיורך אלא גאיך [אמר הקב"ה] לאחר שנתנאה זה קיבל עליו מלכות שמים:

[מה] (א) אמר ר' יהודה לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו, ולא אחורי רבו, (ב) ותניא ר' אלעזר חסמא אומר המתפלל כנגד רבו, או אחורי רבו, (ג) והנותן שלום לרבו, והחולק על ישיבתו, גורם לשכינה שתחלוק מישראל:

(ס) דאמר רבינא, בגמרא שם רבינא תות קאי אחורי דרב אשי וכאשר חובא בסדור לפנינו כ"ח בבבלי ברכות פ"ג ובסדור ריעג ובמחז"י.

[מ] (ס) ואסור ליה לאינש כו, הוא בסדור ריעג מ' ע"ב, וכן רש"י ברכות כ"ח ריעג בצבור שנו כתב אם הוא בב"ה עם הצבור לא יקדים להתפלל. (ז) ואסור ליה לאינש למיתב כו, לשון ריעג שם והוא בגמרא ברכות ל"א ע"ב, (ג) ואמר ריב"ל, גמרא שם, (ד) ואסור למיחלף קמיה מאן דקאים בצלותא, לשון סרעג שם, (ה) דאמר ריב"ל, ברכות כ"ז סע"א, (ו) מיט דמיפסקא לצלותיה, הוא לשון ריעג וליתא בגמרא וע"ש במאמר שלפניו, (ז) למיקם בדוכתא דמידליא לצלותא, בסרעג בדוכתא דמידליא וצלווי, ובמחז"י למיקם בתיבותא ומידליא ופי' דמידליא שגובה הרכה, (ס) דאמר ר' יוסי משום ר' אליעזר, ברכות י' ע"ב ושם תני' א"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י (ר' אליעזר בן יעקב) ובסרעג ובמחז"י חובא כמו שהחא לפנינו בסדור.

[מד] (ס) וכדקאי ומצלי מיבעי ליה לכווניה כרעיה, סדור ריעג (דף מ' ע"ב), (ג) דאמר ר' יוסי משום ר' אליעזר, ברכות י' ע"ב וגם שם חגי' ואמר ר' יוסי בר' חנינא משום ראב"י, (ג) ואסיר ליה לבר ישראל למיטעם מקמי צלותא, סרעג שם, (ד) דאמר ר' יוסי משום ר' אליעזר בן יעקב, ברכות שם וגם ככאן חגי' ר' יוסי בר חנינא, (ס) ואמר ר' יצחק משום ר' יוחנן א"ר יוסי בר' חנינא, כן תקנתי כמו שהחא בגמרא שם וגם במחז"י חסרים המלות "א"ר יוסי בר חנינא", ובסדור ריעג חסאמר א"ר יצחק ליתא.

[מה] (ס) א"ר יהודה, ברכות כ"ז סע"א ושם חגי' אמר רב יהודה אמר רב, (ג) ותניא ר' אלעזר חסמא אומר, גמרא שם והסרה חסלה "חסמא" ובמחז"י צד 21 תובא ר' אלעזר בן חסמא, (ג) והנותן שלום לרבו, בגמרא חובא אחר זה ותמחזיר שלום לרבו ע"ש בתוס',

סדר רשי

[מ] (א) ומאן דמספקא ליה ולא ידע אי צלי אי לא צלי, אי קרא קרית שמע אי לא קרא, אי אמר אמת ויצייב ואי לא אמר, אי נמי אי בריך בשעת מונוא אי לא בריך, וגבי ברכת שבעת המינין אי בריך אי לא בריך היכי נעביד, (ב) הכי גרסינן בגמרא, (ג) אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא קרית שמע ספק לא קרא אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויצייב ספק לא אמר חוזר ואומר אמת ויצייב, ר' אלעזר אמר אפילו ספק קרא קרית שמע ספק לא קרא שחוזר וקורא [קיש] (ד) משום כבוד מלכות שמים, אבל ספק המתפלל אינו חוזר ומתפלל, (ה) ור' יוחנן אמר אפילו ספק התפלל ספק לא התפלל חוזר ומתפלל, ר' יוחנן למעמיה דאמר הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו, (ו) והלכתא כר' יוחנן בכולהו, אבל ודאי קרא קרית שמע ואתא ואשכח ציבורא דקא קרו קרית שמע, (ז) (ואתא אפסוקא) [אומר פסוקא] קמא לחודיה (קרי) בהדיהו ותו לא צריך, אי נמי ודאי התפלל ונכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין, (ח) הכי אמר רב יהודה אמר שמואל אם יכול לחדש דבר בתפלתו יתפלל, ואם לא אל יתפלל, ואי נמי לא צלי ועל לבי כנישתא ואשכח ציבורא דמצלו, פליגו בה ר' הונא ור' יהושע בן לוי, (ט) דהכי אמרינן בגמרא, אמר ר' הונא נכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליה צבור למודים יתפלל, ואם לאו אל יתפלל ור' (יהודה) [יהושע] בן לוי אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליה צבור לקדוש יתפלל, ואמרינן במאי פליגי, (י) רב הונא סבר יחיד אומר קדוש, ור' יהושע סבר אין יחיד אומר קדוש, ומסקינן דאין יחיד אומר קדוש, (יא) ותו אמרינן דכולי עלמא מיהת מפסק לא ספק (יב) עד דעני קדוש, (יג) ואמרינן איבעיא לכו מהו שיפסוק אאמן יהא שמיה

[מ] (ב) ומאן דמספקא ליה ולא ידע אי צלי אי לא צלי כו'. הוא בסדר ריעני דף יח ע"א בסדר מנחת. ונמצא במחז" (צד 21) ועיין בשאלות יתרו סוף ס' ג"ג המתחיל ב"ס צריך היכא דמספקא ליה מילתא ע"ש. (ג) הכי גרסינן בגמרא. ברכות כ"א ע"א. (ג) אמר רב יהודה אמר שמואל. בגמרא שם המלות "אמר שמואל" ליתא והעיר שם הר"ב שצ"ל בגמרא אמר שמואל וכן הוא בר"ף ובהרא"ש. ויש להוסיף כי כן הוא בסרע"ג שם ובבב"ג ברכות פ"ג (ד"ו דף כ' רע"ג) וכן בשאלות יתרו שם וכן הוא במחז" שם. (ד) משום כבוד מלכות שמים. אין זה לשון הגמרא כ"א הוספת הגאון ר' עמרם בסדרו וכן הוא גם בשאלות שם. (ה) ור' יוחנן אמר אפילו ספק התפלל כו'. זה חסר בגמרא שם ונמצא רק ור' יוחנן אמר הלואי שיתפלל אדם כל היום מתחלה ונמצא גם בסדר ריעני ובשאלות ובמחז" ועיין בהרמב"ם ח' תפלה פ"י ח"ו ובמגדל ע"ש. (ו) והלכתא כר' יוחנן בכולהו. רש"י בגמרא שם ד"ה ולואי שיתפלל אדם כל היום הביא וז"ל בתלכות גדולות פסק הלכה כרבי יוחנן בספק, והלכה כשמואל בוודאי התפלל וחזא בבב"ג ברכות פ"ג (דף ב' ע"ד) וע"ש בתוס' ד"ה ורבי יוחנן וכן בר"ף איתא וז"ל הלכתא כשמואל דאמר קיש דרבנן רקייל קיש דאורייתא והלכתא כר' יוחנן דאמר הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו. (ז) ואתא אפסוקא קמא לחודית קרי בהדיהו ותו לא צריך. במחז" הגי' אוכר פסוק ראשון עמיה ותו לא, ובסדר ריעני שם הוא כמו שחקנתי בפנים. (ח) הכי אמר רב יהודה אמר שמואל. גמרא שם. (ט) דהכי אמרינן בגמרא. ברכות כ"א ע"ב. (י) רב הונא סבר יחיד אומר קדוש, ור' יהושע סבר אין יחיד אומר קדוש. במחז" המאמר מקופע וכצ"ל ר' הונא סבר [יחיד אומר קדוש], ור' יהושע סבר [אין יחיד אומר קדוש] והשמים המדפוס סן סבר עד סבר והרש"ה ז"ל לא תיקן. (יז) ותו אמרינן. גמרא שם במאמר שלאחריו. (יג) עד דעני קדוש. כ"ה גם בסדר ריעני שם וזה ליתא בגמרא, ורש"י שם כתב מיפסק לא פסק תפלתו לקדושת לענות עם הצבור וכן למודים. (יז) ואמרינן גמרא שם.

רבא מברך, (יד) ואע"ג דמסקינן דמפשינן דמפסיק דרדינן ופשיטין הילכתא דלא מפסיק אלא שתיק ולא עני בהדיהו, (טו) דאמר מר שמע ולא ענה יצא, וכד אמר ויתברך הדר לצלותיה, וכן נהגין רבנן דכי עסקין ב"יה ברכות ושמעין קדוש או יהא שמיא רבא מברך שותקין ולא עונין, (טז) וכן אמרין חכמיא וספרייא ודרשייא ורשי עמא, שמע ולא ענה יצא, [שמע] כעונה:

[מז] (א) ומאן דעייל לבי כנישתא ואשכח ציבורא דקיימי, איהו נמי ליקום, ואי ישבין, איהו נמי ליתיב, דלא ליתחוי כפורש מן הציבור:

[מח] (א) והיכא דצלי איגיש ואשכח צואה היכא דצלי לאו צלותא היא, ויפסיק והדר מצלי, (ב) דתנו רבנן המתפלל וראה צואה במקומו אע"פ שחטא תפילתו תפילה, מתקף לה רבא האי זכת רשעים תועבה (משלי כ"א כ"ז), אלא אמר רבא כיון דחטא אין תפילתו תפילה.

[מט] (א) תנו רבנן הנצרך לנקבו אל יתפלל, ואם התפלל תפילתו תועבה, ואמר רב זבד ואיתימא רב יהודה לא שנו אלא שאין יכול לעמוד על עצמו, אבל אם יכול לעמוד על עצמו תפילתו תפילה, (ב) עד כמה עד פרסה, (ג) הילכך צריך לאפנויי ואסיר לצלווי עד דמפני, ואי לא לא מיקבלא צלותיה, (ד) ותניא אידך הצריך לנקבו אל יתפלל, משום שנאמר הכון לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד' י"ב), וכתוב שמור רגליך כאשר תלך אל בית [ה]אלהים (קהלת ד' י"ז), (ה) אמר ר' יוסי ואיתימא רב חנינא בר ספא שמור נקיבך בשעה שאתה עומד לפניו בתפילה:

[נ] (א) ומתבעי ליה לבר ישראל לקויי נפשיה ולדכווי נפשיה והדר צלוי, שנאמר ארחץ נקיון (כפות) [כפי] ואסובבנה את מוכחך ה' (תהלים כ"ו ר'):

[נא] (א) ומאן דקאים כבי כנישתא אחורי דשליחא דציבורא, מיחייב לכווני דעתיה, ובתר [דקא] חתים שליחא דציבורא על כל [חותם] ברכה וברכה ליהוי עונה

(יד) ואע"ג דמסקינן דמפשינן דמפסיק דרדינן ופשיטין הילכתא דלא מפסיק אלא שתיק ולא עני בהדיהו. בסדור רע"ג שם איתא ואע"ג דמפשינן דמפסיק דרדינן ופסקינן דלא מפסיק ובציל לפנינה ובמח"ו (צד 21) חגי' ופשיטין דלא מפסיק אלא שתיק ולא עני בהדיהו וע"ש בהערות חר"צ חרשיה ד"ל באות כ' והאריך שם לריגא. (טו) דאמר סר. סכאן ועד סוף חסימין ליתא בסדור רע"ג ובספא גם במח"ו. (טז) וכן אמרין חכמיא. סוכה ל"ח ע"ב.

[מז] (ב) ומאן דעייל לבי כנישתא. סדור רע"ג דף י"ט ע"א.

[מח] (ב) והיכא דצלי איגיש ואשכח צואה. זה לא נמצא לפנינו בסרע"ג רק בבחיג ברכות פ"ג (דף ב' ע"ד). (ג) דתיר המתפלל וראה צואה. ברכות כ"ב סעיב ובגמרא תלשון משונה קצת וחובא פה הלשון הבחיג.

[מט] (ב) ח"ר הנצרך לנקבו. ברכות כ"ג רע"א והובא בבחיג ברכות פ"ג (דף ג' ע"א) וכן גם במח"ו (צד 22). (ג) עד כמה עד פרסה. בגמרא שם אמר רב זבד עד פרסה. (ג) הילכך צריך לאפנויי. ליתא בגמרא והוא לשון הבחיג שם וחובא ג"כ במח"ו שם. (ד) ותניא אידך. ברכות שם אבל לפנינו בגמרא חגי' משונה. וחגי' לפנינו הוא כמו שהובא בבחיג שם. (ט) ואמר ר' יוסי ואיתימא רב חנינא בר ספא. בגמרא חגי' רב אשי ואיתימא רב חנינא בר ספא, ובבחיג שם חגי' רב אשי, ובמח"ו הובא ג"כ ר' יוסי.

[נ] (ב) ומתבעי ליה לבר ישראל. בחיג שם (דף ג' ע"א).

[נא] (ב) ומאן דקאים כבי כנישתא כו'. הוא בסרע"ג דף ס"ז ע"ב.

אמן (ב) דהכי אמור רבנן מאי (ג) [דכתיב] (פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים) [אמונים נוצר ה'] (תהלים ל"א כ"ד) אילו שהן עונין אמן באמונה, אמר השליח [צבור] ברוך מחיה המתים, והן עונין אמן, ועדיין לא ראו תחיית המתים, ומאמינן שהקב"ה מחיה המתים, אמר השליח [צבור] גואל ישראל, והן עונין אמן, ועדיין לא נגאלו, ואם תאמר הרי כבר נגאלו, חזרו ונשתעבדו, ומאמינים שהקב"ה עתיד לגאולם ועונין אמן, אמר השליח [צבור] בונה ירושלים, והן עונין אמן, ועדיין היא בחורבנה, ומאמינים בהקב"ה שהוא עתיד לבנותה, הוי אמונים נוצר ה', כלומר עונין אמן נוצר ה':

[גב] (א) ותניא אין עונין לא אמן חסופה, ולא אמן קסופה, (ב) ולא אמן קצרה, (ג) ולא אמן יתומה, ואל יזרוק הברכה מפיו, בן עזאי אמר העונה אמן חסופה יחספו ימיו, קסופה יתקספו ימיו, (ד) קצרה יתקצרו ימיו, יתומה יהיו בניו יתומים, (ה) ארוכה מארזים [לן] ימיו ושנותיו: (ו) ואמר ר' שמעון בן לקיש כל העונה אמן בכל כחו פותחין לו שערי גן עדן, שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (ישעיה כ"ו ב'), אל תיקרי שומר אמונים, אלא שאומרים אמן, (ז) אמר ר' יהושע בן לוי כל העונה אמן יהא שמייה רבא בכל כחו קורעין לו גזר דינו, שנאמר בפרוע פרעות בישראל [בהתנדב עם] ברכו ה' (שופטים ה' ב'). אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן אפילו יש בלבו שמץ של ע"ז, מוחלין לו, כתיב הכא בפרוע פרעות בישראל, (ח) וכתיב התם כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם (שמות ל"ב כ"ה), ולכך צריך לאדם לענות יהא שמייה רבא מכרך בכל כחו, והן עונין הכי אמן בכל כחו, מאי אמן, (ט) אמר ר' זירא אל מלך נאמן:

(ז) דהכי אמור רבנן. הוא במדרש תהלים מזמור ל"א אות ח' והובא שם בסרע"ג ובמס' ובס' האשכול ח"א דף כ"ה, ובס' הסנהג ס' ג"ה, ובאבודרהם דפוס פראג דף ל' ע"ב ובמס' ארזי ס' קכ"ד בשם רב עמרם גאון ועיין במדרש תהלים שם הערה כ"ט. (ג) דכתיב פתחו שערים. כ"ה גם במס' אבל במדרש שם ובסרע"ג הוא על חסוק אמונים נוצר ה'. וכן סיים לפנינו תוי אמונים נוצר ה'.

[גב] (ב) ותניא אין עונין לא אמן חסופה. גם זה הוא בסדר רע"ג שם (פ"ו ע"ב) וחוא בגמרא ברכות ס"ז ע"א. (ג) ולא אמן קצרה. כ"ה גם בסרע"ג וליהא בגמרא. (ג) ולא אמן יתומה. עיין ברש"י ובתוס' שם. ובירושלמי ברכות פ"ח ה"ט (דף י"ב ע"ג) איוז חיא אמן יתומה, רב חונא אמר הן הן דמחייב לסברכה ולא ידע מה הוא עני, וכן הובא בר"ף ברכות פ"ז, ועיין ערוך ערך אמן מה שחביא בשם רב נסים גאון וחביא שם גם בשם רב כהן צדק גאון העונה אמן ולא שמע הברכה הוא אמן יתומה, ועיין בערך חלשם שהאריך בזה. (ד) קצרה יתקצרו ימיו. זה ליתא בגמרא והובא גם בסרע"ג. (ט) ארוכה מארזים לו ימיו. בגמרא וכל המאריך כאמן מארזים לו ימיו, ובסרע"ג ובמס' ארזי ס' קכ"ד הוא כמו שהובא בסדר רש"י לפנינו. (ו) וארשביל כל העונה אמן. הובא ג"כ בסרע"ג שם והוא מגמרא שבת ק"ט ע"ב. (ז) ארשביל כל העונה אמן כו'. שבת שם. וע"ש בתוס' ד"ה כל והביאו ד"ש בפסיקתא במעשה דרבי ישמעאל בן אלישע כו'. והעירוני בסבוא להפסיקתא ס' ח' אות ב' שזה שחביאו לא נמצא בפסיקתא ודברי תתוס' מובאים במס' ב"י ארזי ס' ג"ה ולדעתי צ"ל במעשה דרבי ישמעאל בן אלישעא והוא ספר היכלות או צ"ל בס' דר' ישמעאל, ור"ל בפרקי ר' ישמעאל כי ס' היכלות נקרא ג"כ פרקי ר' ישמעאל ועיין עוד שם בסבוא. (ט) וכתיב התם כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם. כן הובא גם בסרע"ג אבל בגמרא הובא התחלת הכתוב כי פרוע הוא (שמות שם). (ט) א"ר זירא, בגמרא שם א"ר חנינא, וכן בסדר רע"ג הובא א"ר חנינא.